

Regina Smoter Grzeszkiewicz.

Alfabet biłgorajski

Szczebrzeszyn 2017

Prezentowany poniżej *Alfabet biłgorajski* to zbiór kilkudziesięciu różnotematycznych haseł ukazujących przeszłość Ziemi Biłgorajskiej, dzieje której, losy ludzi poznawałam podczas moich wędrówek po tym przepięknym zakątku Lubelszczyzny. *Alfabet...* należy potraktować jako pracę o charakterze przyczynkarskim - nie jest to bowiem stricte wyczerpujące opracowanie, które mogłoby pretendować do miana słownika historii Ziemi Biłgorajskiej, a jedynie alfabetyczny układ haseł o ludziach, zdarzeniach, które zasługują na uwagę, stanowią zachętę do dalszego zgłębiania interesującej Czytelnika tematyki.

Regina Smoter Grzeszkiewicz

A - B

Algierka

Nazwa kaftana (dłuższego niż normalny), jakie nosiły biłgorajskie kobiety w początkach XX wieku - miał kołnierz, klapy i mankiety białe wyszywane różową włóczką.

Bartoszewski Konrad "Wir"

Uczestnik kampanii wrześniowej, walkę zakończył 24 września pod Tomaszowem Lubelskim. Po klęsce kampanii zamieszkał w Józefowie, w tamtejszych okolicach rozpoczął działalność konspiracyjną w Armii Krajowej - został dowódcą Rejonu Józefów, jego oddział stoczył wiele walk z Niemcami. 25 lutego 1943 został aresztowany, jednak po brawurowej akcji odbił go oddział Czesława Muzacza ps. "Selim". Następnego dnia w odwecie Niemcy rozstrzelali publicznie rodzinę Bartoszewskiego - rodziców Janinę i Wacława oraz siostrę Wienisławę. Jako jeden z niewielu polskich dowódców partyzanckich przeżył bitwę pod Osuchami. Gdy na tereny Lubelszczyzny wkroczyły oddziały Armii Czerwonej, Konrad Bartoszewski nie oddał broni, wręcz przeciwnie pozostał w konspiracji. 28 stycznia 1945 zaatakował więzienie Urzędu Bezpieczeństwa w Biłgoraju i odbił uwięzionych członków Armii Krajowej. W sierpniu 1945 roku rozwiązał oddział, w tym roku także się ujawnił. Aresztowany w 1952, został w kilka lat później (w 1955 roku) zwolniony z powodu złego stanu zdrowia. W 1969 na Uniwersytecie Wrocławskim otrzymał stopień doktora nauk humanistycznych. Z jego inicjatywy utworzono w szkole podstawowej w Józefowie Izbę Pamięci im. Mieczysława Romanowskiego. Odznaczony został przez papieża Jana Pawła II orderem *Pro Ecclesia et Pontifice*, pośmiertnie nadano mu tytuł Honorowego Obywatela Józefowa.¹

Bielak Antoni

Pochodził z Domorowa, urodził się w 1889 roku. Nie ukończył żadnej szkoły samodzielnie zdobywając wykształcenie. Pracował na roli. Przed wybuchem Rewolucji Październikowej powołany został do armii carskiej; od października 1917 roku pracował jako milicjant w Permie (miasto w Rosji nad rzeką Kamą, u stóp gór Ural stanowiących granicę między Europą a Azją). Od października 1919 roku należał Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików).

Bień Paweł

(16. 01. 1828 – 21. 10. 1886) – pochowany jest na cmentarzu w Puszczy Solskiej. Rzeźbiarz ludowy. Jego dziełem są znane na terenie Biłgorajszczyzny świątki znajdujące się w miejscowych kapliczkach, m. in. w Banachach, na pograniczu Bidaczowa i Łazor. Jedna z rzeźb Pawła Bienia Matka Boża Bolesna w 1938 roku trafiła do Muzeum Etnograficznego w Krakowie.

Biłgoraj

Miasto położone nad rzeką Ładą na skraju Puszczy Solskiej w obrębie Kotliny Sandomierskiej. Założone zostało w XVI wieku przez Adama Gorajskiego. O pochodzeniu rodziny Gorajskich od szlachty ruskiej - bojarów świadczy dziś nazwa jednej z dzielnic Biłgoraja - Bojary. Prawa miejskie wraz z przywilejem na jarmark i targi otrzymał Biłgoraj z rąk Stefana Batorego w roku 1578. W roku 1699 staraniem ówczesnego właściciela miasta Marcina Szczuki powstał pierwszy kościół parafialny. Kolejny obiekt sakralny ufundował w 1755 roku Eustachy Potocki. Wzniesiono wówczas barokowy kościółek. Przebudowany u schyłku XIX wieku został zniszczony przez Niemców podczas bombardowania Biłgoraja w 1939 roku. Odbudowany po wyzwoleniu, pełni dziś funkcje kościoła parafialnego.

Biłgoraj zasłynął jako prężny ośrodek sitarsko - przetakarski, poczynając od XVII wieku całe rodziny biłgorajan trudniły się tym rzemiosłem. Z wytworzonymi sitami i przetakami wędrowali w Polskę. Wytworzyli własny, specyficzny język, na ślady którego możemy dziś natrafić w

¹ Wikipedia, *Konrad Bartoszewski. Wgląd 26. XII. 2016 r.*

opracowaniach etnograficznych². Pamiątki po biłgorajskich sitarzach przechowywane są w miejscowym muzeum Zagrodzie Sitarzkiej.

W roku 1860 w mieście było: 3. 215 Polaków, 1.804 Żydów. W wieku XIX wartość rocznej produkcji sit i przetaków wynosiła 40.000 rubli; wyrabianiem sit zajmowali się także miejscowi Żydzi - były to sita tzw. "niemieckie", lepsze gatunkowo od polskich. Domów murowanych było 483. Oprócz warsztatów sitarzskich w Biłgoraju funkcjonowała fabryka kapeluszy.

O Biłgoraju pisał Ignacy Krasicki "zaszczyt jego wieloraki, słynny w sita i przetaki...". W latach trzydziestych XIX wieku istniały w mieście dwie parafie: grecko - unicka, administratorem której był Eliasz Sajkiewicz, oraz obrządku łacińskiego, którą zarządzał Antoni Płaszkiwicz. Po stłumieniu powstania styczniowego władze zaborcze za wszelką cenę dążyły do likwidacji obrządku unickiego chcąc by unicy przechodzili na prawosławie – ci protestując zmieniali swój obrządek na łaciński; w parafii Biłgoraj w omawianym okresie na takie posunięcie zdecydowały się aż 304 osoby. Jedną z parafianek Biłgoraja obłożono karą 25 rubli, które musiała płacić co tydzień dotąd aż nie powróci do obrządku unickiego.

Biłgoraj był dużym skupiskiem ludności żydowskiej. Tutaj żył i pracował dziadek Isaaca Bashevisa Singera ze strony matki - Mordechaj Zylberman. Do miasta przybył ok. 1883 roku. 12 stycznia 1884 roku naczelnik powiatu biłgorajskiego zatwierdził jego wybór na rabina, funkcję tę sprawował do roku 1913.³ W początkach XX wieku miasto zamieszkiwało ponad 3500 Żydów, znajdowała się synagoga, trzy domy modlitwy, szkoła żydowska, kilkanaście chederów, dwa cmentarze. W okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej w Biłgoraju znajdowało się sporo Żydów - "ich domy stały w rynku. Biedne i brzydkie. Rynek wyłożony był kamieniami. Targi odbywały się w czwartki. Przy ul. Kościuszki (dawnej Tarnopolskiej) znajdowały się zabudowania bogatych Żydów, bardzo ładne, drewniane...".⁴

W latach 1916 – 1918 z inicjatywy koła Polskiej Macierzy Szkolnej zorganizowano pięć bibliotek. Z roku 1919 pochodzą informacje o istnieniu w Biłgoraju Szkoły Handlowej, natomiast w miejscowości Teodorówka funkcjonowała Szkoła Rolnicza Ludowa Żeńska. W roku 1936 gmina żydowska posiadała własną bibliotekę. Z chwilą wybuchu wojny miasto zostało zbombardowane i zniszczone. W Biłgoraju (lub Dylach, istnieją dwie wersje) funkcjonował w 1944 roku obóz pracy dla przesiedlonej ludności, gdzie Niemcy dopuścili się wielu zbrodni. Na terenie miast i powiatu aktywnie zaznaczyli swoją obecność partyzanci z Gwardii Ludowej, Armii Ludowej, Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich - ich walkę i poświęcenie upamiętnia wzniesiony staraniem mieszkańców miast pomnik. Pamiątki z przeszłości Biłgoraja przechowywane są w Muzeum Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju. Z zabytków warto wymienić wzniesiony ok. 1830 roku pomnik Ignacego Krasickiego, fundatorem którego był właściciel majątku Rożnówka, Nowakowski oraz przyklasztorne zabudowania OO. Franciszkanów z końca XVIII wieku.

Biłgorajska szkoła przy zborowa

Założona staraniem Adama Gorajskiego, utrzymywana była z dochodów zboru kalwińskiego i dostępna dla wszystkich. Prowadzili ją nauczyciele rekrutujący się z katechetów lub alumnów przygotowujących się do stanu duchownego. W roku 1608 synod bełżycki skierował do Biłgoraja katechetę Wojciecha Czechowica (pracował do roku 1610), następnie Andrzeja Jezierskiego (1610 - 1611). W roku 1630 decyzją Zbigniewa Gorajskiego powołano na nauczyciela Jakuba Marcellusa. Program szkoły podobny jak w placówkach tego typu na terenie kraju.

² J. Jastrzębski, *Sitarstwo biłgorajskie* [w:] Prace i Materiały Etnograficzne, Wrocław 1961, t. XVII.

³ R. Kuwałek, *Lubelska gałąź rodu Isaaca Bashevisa Singera*, "Księgarz Lubelski. Informator wydawniczo - księgarski", maj 1994 nr 6 (dodatek do "Na przykład").

⁴ Relacja Haliny Różańskiej (2012 rok).

Biłgorajska służba medyczna w okresie okupacji

Dyrektor - dr Stanisław Pojasek,⁵ lekarze - Michał Kowalik, Andrzej Muranowicz (pracował od roku 1942), Walerian Szczepankiewicz (od 1942 roku), Roman Szymański, Stefan Szmidt, studenci medycyny – Tadeusz Błachuta, Joachim Juhnke, Lucjan Kopeć, Zbigniew Krynicki, personel pomocniczy - siostry zakonne, przełożonymi których były: Alojza Zielińska (do 24. IV. 1942 roku) oraz Symplicja Pietrzniak.

Biłgorajskie kapliczki

Kompendium wiedzy na temat biłgorajskich kapliczek (zlokalizowanych w samym mieście Biłgoraju i na terenie powiatu) stanowi praca Krzysztofa Garbacza "*Na szlaku biłgorajskich kapliczek i krzyży przydrożnych*" (Zielona Góra 2009). Poniżej wykaz najstarszych kapliczek z omawianego regionu sporządzony na podstawie podanej pracy.

Andrzejówka - kapliczka z 1935 roku,

Andrzejówka - Bukowa - krzyż z daszkiem z 1909 roku,

Biłgoraj - kamienna figura z 1699 roku, za jej fundatora uważany jest Marcin Szczuka o czym świadczy zachowana na jednej z bocznych ścian inskrypcja...*MS, starosta wąwolnicki...*, krzyż żelazny na kamiennym cokole z XIX wieku, na którym w początkach ubiegłego stulecia, mieszkańcy Biłgoraja zawiesili tabliczkę z napisem "*Chwała bohaterom 1863 roku*", figura s. Jana Nepomucena z zachowaną inskrypcją:

Bogu na chwałę Wiekowi

na Pamięć dla Honoru S. Jana

Obywatele Biłgorayscy Sebastyan y Maryanna

Grabińscy Stanisław y Franciszka Józefy y

Doroty Grabińscy Stanisława Zofia Mazurkowie

y inni przykładni do tey Fundacyi, za staraniem

IDX Sebastyana Szczerkowskiego

Ręką zaś Aug. Kuczyńskiego ten Postument

wystawili Roku 1821

Biłgoraj – Puszcza Solska – kapliczka z 1860 roku na cmentarzu,

kapliczka domkowa z 1894 roku także znajdująca się na miejscowym cmentarzu, będąca rodzajem nagrobka, a spoczywa tutaj jak głosi wygrawerowany na drewnianych drzwiach napis: *Ś. P/Tu/ Spoczywa /Jan Małek/z wsi Bukowa/żył lat 75 zmarł/dnia 17 października/w roku 1894/ []/.*

Biłgoraj – Sól - w zbiorach Muzeum Lubelskiego zachowało się zdjęcie kapliczki z 1934 roku, autorstwa J. Świeżego (nr. negatywu: 4968),

Ciosmy – kapliczka domkowa z 1892 roku; fotografia z 1938 roku przedstawiająca krzyż wykonany przez Franciszka Ciosmaka w 1851 roku, zachowana w zbiorach Muzeum Lubelskiego,

Dąbrowica – krzyż "morowy" (karawaka) z 1848 roku,

Dąbrowica – Ciosmy – kaplica kłodowa poświęcona powstańcom 1863 roku,

Korytków Duży – kapliczka słupkowa z 1848 roku; kamienna figura Chrystusa z 1907 roku,

Korytków Mały – Andrzejówka -kapliczka z 1837 roku,

Majdan Stary - kapliczka kłodowa z 1918 roku,

Potok Górny - kapliczka domkowa z 1898 roku,

⁵ Na stanowisku dyrektora szpitala w Biłgoraju dr Pojasek pozostawał także po wyzwoleniu, o czym świadczy pochodząca z 1945 roku pochodzi informacja iż wystosował do Zarządu Gminy w Radecznicy pismo, w którym orzeka o stanie zdrowotnym jednego z jej mieszkańców - Kazimierza Żłoba z Trzęsin: *Zaświadczam, że Żłób Kazimierz 37 lat, zamieszkały w Trzęsinach gm. Radecznicza jest chory na wrzód żołądka. Chory musi podlegać leczeniu domowemu/darmowemu? / przez pół roku. Przez ten czas do pracy fizycznej niezdolny. Zaświadczenie wydaje się na prośbę chorego celem przedłożenia Władzom Gminy. Biłgoraj 2. III. '45 r. (imienna pieczęć: dr Stanisław Pojasek. Dyrektor szpitala w Biłgoraju), wg. Archiwum Państwowe w Zamościu, Akta Gminy Radecznicza 1870 - 1954, Okres 1944 - 1954, sygn 40.*

Tarnogród - kamienna figura św. Jana Nepomucena z 1848 roku.

Biłgorajscy działacze Polskiej Partii Socjalistycznej

PPS rozwinęła swoją działalność w Biłgoraju na przełomie XIX i XX wieku. Organizatorem był adwokat Wincenty Bubko, który został sekretarzem Powiatowego Komitetu Wykonawczego PPS w Biłgoraju. Skład osobowy Komitetu stanowili ponadto: Seweryn Rutański, Bolesław Zarzycki, Jan Głogowski. Czynnimi biłgorajscy działacze PPS to: Jan Jabłoński, Antoni Markiewicz, Stanisław Nahajski, Józef Stryjecki, Kazimierz Szul.

Biłgorajskie placówki finansowe okresu międzywojennego

W latach dwudziestych ubiegłego stulecia w Biłgoraju funkcjonowały placówki finansowe, założycielami których byli miejscowi Żydzi:

Biłgorajski Bank Spółdzielczy - utworzony w 1925 roku, obowiązki prezesa pełnił Josef Wajzman,

Udziałowy w Biłgoraju - powstał w 1928 roku, na prezesa wybrano Icka Wirnera,

Bank Kupiecki - utworzony został w 1929 roku, jego działalność trwała zaledwie trzy lata.

Biłgorajskie urzędy okupacyjne

Utworzone zostały po opanowaniu miasta przez Niemców, którzy uczynili z Biłgoraja siedzibę powiatu wchodzącego w skład dystryktu lubelskiego:

Niemieckie Urzędy okupacyjne oraz siedziby komend różnych rodzajów niemieckiej policji Biłgoraju

nazwa urzędu	nazwa komendy policji
Starostwo Powiatowe (Kreishauptmanschaft)	Gestapo (Geheime Staatspolizei), czyli Tajna Policja Państwowa
Wydział Powiatowy (Gemeindeverband)	Gestapo (Geheime Staatspolizei), czyli Tajna Policja Państwowa
Agronom Powiatowy (Kreislandwirt)	Policja Kryminalna (Kripo)
Urząd Pracy (Arbeitsamt)	Żandarmeria
Urząd Techniczny, Urząd Skarbowy	Pomocnicza Policja Porządkowa (Sonderdienst)
Inspektorat Szkolny	Policja Leśna (Vertschuttkommando)
Sąd Grodzki	Policja Polska (granatowa)
	Policja Ukraińska
	Policja Żydowska
	Policja Ochronna Schuttpolizei (Schupo)
	garnizon Wermachtu

Bin Szymon

Prezes biłgorajskiego Judenratu; w sierpniu 1940 roku wraz z vice prezesem Hillelem Janowerem odmówił wytypowania grupy Żydów do obozu w Bełżcu, oraz utworzenia Policji Żydowskiej - obydwaj wraz z pozostałymi członkami Judenratu zostali rozstrzelani.

Bojarski Michał

Proboszcz unicki, tereszpolski. Urodził się w 1806 roku, był synem parocha (duchownego unickiego), ukończył 5 klas szkoły średniej w Szczebrzeszynie; wykształcenie duchowne otrzymał w Chełmie w 1831 roku. Prawosławie przyjął w 1875 roku; zmarł w 1878 roku.

Borsuk Bolesław

Wieloletni sołtys wsi Lipowiec (gm. Tereszpól), zmarł w 2008 roku.

Bractwo św. Anny

Utworzone zostało 8 maja 1598 roku przy kościele tarnogrodzkim z inicjatywy arcybiskupa lwowskiego Dymitra Solikowskiego za pozwoleniem biskupa przemyskiego. Celem działalności Bractwa... było umacnianie wiary członków oraz dbałość o ich morale.

Brandt Jan

Właściciel majątku Smoryń, z zamiłowania etnograf, z przekonania wielki patriota i społecznik. Podczas I wojny światowej zajmował się przemytem broni - gdy Rosjanie zbliżali się do Smorynia wysadził skład broni zlokalizowany w obrębie zabudowań na jego posesji.⁶ Jan Brandt jest autorem szkiców etnograficznych publikowanych na łamach miesięcznika geograficzno – etnograficznego "Wisła": "*Lud z okolic Smorynia w pow. Biłgoraj*" (Wisła 1903, t. XVII, s.511), "*Przemysł drobny w powiecie biłgorajskim*" (Wisła 1902, t. XVI, s.326).

"Budziarze"

Złośliwe określenie używane w odniesieniu do mieszkańców wsi Zastawie k. Goraja, gdzie w okresie międzywojennym i w pierwszych latach po wyzwoleniu istniała bardzo licha (tzw. "budy") zabudowa. "Dopiero po wyzwoleniu zaczęli podpalać te budy i brać odszkodowanie by postawić przyzwoity dom".⁷

Bukowina k/Biłgoraja

Wieś należąca do Akademii Zamojskiej, dochody czerpane tytułem opłat czynszowych przez miejscowych włościan, oraz dochody z dzierżawy miejscowej karczmy stanowiły uposażenie dla siedmiu profesorów zamojskich. Roczny dochód uzyskiwany przez Akademię wynosił 1400 złotych - rektor Akademii razem z kwestorem kontrolowali zarządzanie wsią i łagodzili wynikię z różnych przyczyn spory.

Butler Antoni, hr.

Właściciel Radzięcina - lokował Frampol oraz Białą Ładę.

Butler Franciszek

Właściciel dóbr Radzięcina, w roku 1705 założył wioskę Frampol, która w roku 1735 uzyskała prawa miejskie.

Bzdiuch "Twardowski" Franciszek

(13. 07. 1906 – 26.02. 1979), skrzypek i założyciel orkiestry dętej (1951 rok) w Aleksandrowie. Pierwotny skład założonej przez niego orkiestry stanowili: Jan Bzdiuch (syn założyciela) -tenor, Grzegorz Bzdiuch (z Aleksandrowa III) - klarnet, Stanisław Nowak -klarnet, Tomasz Przytuła - trąbka, Jan Nizio - klarnet, Franciszek Muca - bębenek i trąbka, tenor, Jan Torba (Tarnowski)-tenor, Roman Przytuła - bębenek, Bronisław Sokal - trąbka, Adam Seroka - trąbka. Pierwszy występ orkiestry miał miejsce podczas Świąt Wielkanocnych 1954 roku.

⁶ Relacja Marii Sitarz z Trzęsin (201 rok).

⁷ Relacja Tomasza Misy z Goraja (2010 rok).

C

"Cebularze"

Lokalna nazwa stosowana na określenie mieszkańców Goraja, a to z tej racji iż w przeszłości (okres międzywojenny) wiele osób, głównie kobiet handlowało czosnkiem i cebulą. Od "cebularzy" wzięła swoją nazwę gazeta "Cebulanka" (czyli Lokalne Nowiny Gorajskiej Gminy, dwumiesięcznik Kółka Dziennikarskiego działającego przy Gminnym Ośrodku Kultury w Goraju), ukazująca się od maja 2009 roku pod red. Marty Miszczak, dyrektor Gminnego Ośrodka Kultury.

Cech sitarski biłgorajski

Powstał na początku XVIII wieku, w roku 1720 biłgorajscy sitarze otrzymali przywilej nadany im przez Katarzynę Szczucką; kolejny dokument regulujący działalność cechu to *Dekret dla cechu sitarskiego z 1746 roku*.⁸ W roku 1827 (wg. informacji zebranych przez Jana Brandta)⁹ w Biłgoraju pracowało 343 sitarzy, w roku 1920 sitarze założyli stowarzyszenie pod nazwą "*Stowarzyszenie Wytwórców Sit w Biłgoraju*" - pierwszym prezesem został Stanisław Znak.

Chyliczkowski Jan, ks.

(24. X. 1830 Warszawa – 3. VI. 1902 Brześć Kujawski). Ukończył Seminarium Duchowne i Akademię Duchowną w Warszawie. Święcenia kapłańskie otrzymał 27 maja 1854 roku, w latach 1855 – 1858 pełnił obowiązki katechety w II Gimnazjum Realnym w Warszawie.

Obecność ks. Jana Chyliczkowskiego na Zamojszczyźnie datuje się od roku 1859, został wówczas proboszczem parafii św. Bartłomieja Apostoła Goraju. Gdy wybuchło powstanie styczniowe ks. Jan nie pozostał obojętnym wobec rozgrywających się wydarzeń - w maju 1863 roku udzielił na swojej plebanii schronienia mjr. Waliszowi i kpt. Stępnickiemu ze sztabu płk. Marcina Borelowskiego, gdy przeprawiali się przez Goraj. Aresztowany i skazany za ten czyn przez najwyższe instancje sądu wojennego (Audytoriat Polowy) na karę śmierci ocalał dzięki łasce Namiestnika hr. Fiodora F. Berga (1790 – 1874, ostatni namiestnik carski w Królestwie Polskim), który z uwagi na młody wiek skazanego (ks. Chyliczkowski liczył wówczas 33 lata) zamienił wyrok na zsyłkę w głąb Syberii. W styczniu 1864 roku ks. Jan Chyliczkowski wywieziony został do Wołogdy, a następnie Krasnojarska.

Na zesłaniu zbierał informacje, gromadził materiały etnograficzne o mieszkańcach Krasnojarska i okolic, co zaowocowało wydaniem po powrocie do kraju interesującej pracy "*Syberia pod względem etnograficznym, administracyjnym, rolniczym i przemysłowo - handlowym*" (Włocławek 1898), ks. Jan jest także autorem "*Kazań pasyjnych*" (Warszawa 1890). Z zesłania ks. Chyliczkowski powrócił po 20 latach, nie mógł jednak na mocy decyzji władz zaborczych sprawować posługi kapłańskiej na terenie diecezji lubelskiej i warszawskiej wobec czego rozpoczął prace w diecezji kujawsko – kaliskiej. Zmarł w Brześciu Kujawskim.

"Coraz krótsza pamięć"

Tytuł wystawy zorganizowanej przez Muzeum Wsi Lubelskiej w 1987 roku w lubelskim salonie "PP Desa" przy Krakowskim przedmieściu 58 w Lublinie, na której prezentowano przedmioty codziennego użytku (opakowania po artykułach spożywczych, butelki, opakowania po artykułach aptecznych, opakowania po środkach czystości, artykuły piśmienne i papiernicze, szkło stołowe i galanteryjne, fajans, porcelanę, meble, ubiory, judaika, obrazy i. t. p.). Wśród prezentowanych eksponatów z terenu Zamojszczyzny znalazły się: butelka szklana po alkoholu, sygnowana (skrót) "J. Oster" Zamość, gięte krzesło wyprodukowane w Fabryce Wyrobów Drzewnych w Zwierzyńcu, założonej przez Ordynację Zamoyską w 1884 roku, narzędzie stolarskie z Goraja (okres międzywojenny)

⁸ Obszerna treść dekretu została opublikowana w XVIII tomie "Prac i Materiałów Etnograficznych", Wrocław 1961, s. 296 – 299.

⁹ J. Brandt, *Przemysł drobny w powiecie biłgorajskim*, "Wisła" 1902, t. XVI, s.326.

D

Depczyński Wincenty, ks.

(20. 03. 1905 Krasnystaw – 30. 01. 1979 Lublin). Ukończył Gimnazjum im. Władysława Jagiełły w Krasnymstawie, w roku 1929 Seminarium Duchowne w Lublinie. W roku 1950 uzyskał doktorat z prawa kanonicznego na katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w roku 1963 otrzymał godność szambelana papieskiego. Od 6 listopada 1951 roku – 10 lipca 1977 roku pełnił obowiązki dziekana i proboszcza parafii Tarnogród. Ks. Wincenty Depczyński jest ponadto autorem kilku prac, niektóre z nich, jak: *"Historia parafii Tarnogród"* ukazała się drukiem. Opracował ponadto: *"Historię parafii Krzeszów"*, *"Historię osady Krzeszów nad Sanem"*, *"Katalog kapłanów diecezjalnych i niediecezjalnych zmarłych w latach 1918 – 1978, którzy pracowali w diecezji lubelskiej"* oraz *"Martyrologium duchownych diecezji lubelskiej, zakonników oraz duchownych poza diecezjalnych nekanych w miejscach kaźni na terenie Lubelszczyzny w latach 1939 - 1945"*. W roku 1970 nakładem Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Tarnogrodzie ukazała się praca ks. Depczyńskiego *"Tarnogród 1567 – 1967. Monografia historyczno - gospodarcza"* stanowiąca cenny przyczynek do poznania dziejów Tarnogrodu (egzemplarz dostępny jest m. in. w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Tarnogrodzie).

Domański Eugeniusz

(1913 – kwiecień /maj 1940), oficer Batalionu Korpusu Pogranicza "Ostróg". Jeniec Kozielska, zginął w Katyniu. Eugeniusz Domański pochodził z Korytkowa Dużego (pow. biłgorajski).

Dubiel Marianna

Rodem z Frampola, członek Zarządu Gminnego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, członkini Armii Krajowej – w okresie okupacji pracowała jako sanitariuszka, po zakończeniu wojny w Ośrodku Zdrowia we Frampolu.

Dyle k/Bilgoraja

Wieś w powiecie biłgorajskim, w początkach XIX wieku istniał tutaj browar, którego roczna wartość produkcji wynosiła 4. 520 rubli. Ponadto we wsi funkcjonowała gorzelnia, wiatrak, piec, w którym wypalano wapno ok. 250 korcy tygodniowo. Podczas okupacji w Dylach znajdował się tutaj mały obóz karnej pracy w kamieniołomach, zatrudniani Żydzi ginęli masowo.

Dziduch Jan (ur. 23. XI. 1893 Sól, pow. biłgorajski – zm. w Oświęcimiu). Żołnierz armii rosyjskiej, ułan I Pułku Ułanów Krechowickich. W 1918 roku wybrany został na wójta gminy Sól, w 1922 roku otrzymał mandat z listy Polskiego Stronnictwa Radykalnego. Od roku 1918 sprawował w swojej gminie funkcję wójta. W roku 1922 otrzymał mandat poselski z listy Chłopskiego Stronnictwa Radykalnego (ChSR); w kwietniu 1925 roku został wiceprezesem Zarządu Naczelnego ChSR. Od roku 1931 należał do Stronnictwa Ludowego. Aresztowany podczas okupacji przez Niemców zmarł w Oświęcimiu.

E - F

"Echo Biłgorajskie"

Miesięcznik oświatowo - społeczny wydawany przez Powiatowy Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Biłgoraju. Czasopismo redagowane było przez Konrada Lindnera i Juliana Sobotę. "Echo..." drukowano w drukarni Sejmiku Powiatowego w Zamościu, od września 1928 roku przemianowano je na "Głos Zamojszczyzny".

Festiwal Kultury Ekologicznej

Po raz pierwszy zorganizowany został w Józefowie w 1993 roku. Konkursom festiwalowym towarzyszą występy gwiazdy polskiej estrady - w 2003 r. gościem festiwalu był zespół... Czerwone Gitary: Jerzy Kossela i Henryk Zomerski (muzycy, którzy w 1965 r. wymyślili Czerwone Gitary i stworzyli koncepcję artystyczną tego zespołu). Kolejny muzyk to Jerzy Skrzypczyk - jedyny członek Czerwonych Gitar, który brał udział w nagrywaniu wszystkich płyt zespołu i uczestniczył we wszystkich koncertach grupy. Na gitarach akustycznych grał Mieczysław Wądołowski. Całość uzupełnili młodzi muzycy - basista Arkadiusz Wiśniewski i grający na gitarze solowej Dariusz Olszewski.¹⁰

Frampolski ośrodek tkactwa

Za początek jego funkcjonowania uważa się rok 1773, kiedy we Frampolu rozpoczął swoją działalność cech tkaczy. Przedmiotem produkcji było: płótno lniane, obrusy, serwety; szczególnym uznaniem cieszyły się frampolskie obrusy.

Frayman Moszko

Żyd tarnogrodzki, ok. 1823 roku władze miejskie odkupiły od niego grunt zlokalizowany nad strumykiem (od tarnogrodzkiego rynku prowadziła do niego nienazwana uliczka), na którym pobudowano dla potrzeb miasta bydłobójnię.

Fundatorzy, budowniczowie i projektanci obiektów sakralnych (kościóły i cerkwie) na terenie powiatu biłgorajskiego; tekst opracowany na podstawie pracy J. Niedźwiedzia "Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego", Zamość 2003

Abrek Andrzej – prof. Akademii Zamojskiej, w latach 1674 – 1765 wybudował w Bukowinie drewnianą kaplicę.

Błacha Adam – około 1903 roku wybudował w Dąbrowicy małą, drewnianą kaplicę.

Dulewski Baltazar – w 1782 roku z jego fundacji wybudowano w Goraju murowany kościół.

Górka Stanisław – przed rokiem 1561 wybudował w Goraju drewniany kościół, który uległ zniszczeniu podczas pożaru miasta w 1561 roku.

Mańczykowsy Tobiasz i Dorota – w roku 1705 wystawili murowaną kaplicę przy kościele w Goraju.

Pawłowski Mateusz, ks. - w 1732 roku rozpoczął w Biłgoraju budowę kościoła (istnieje do dziś), jego dzieło dokończył w 1755 roku Eustachy Potocki.

Zienkiewicz Jan – w latach 1790/1793 wybudował cerkiew unicką w Biłgoraju.

Furmanek z Pochwatów Katarzyna

(12. IX. 1906 – 23. VIII. 1953), długoletnia nauczycielka w Teodorówce, pochowana na cmentarzu w Radzięcinie.

Fus Andrzej

W roku 1934 przy współudziale Tomasza Bulicza zorganizował we wsi Bukowina (gm. Biszczka) oddział Stronnictwa Ludowego. Tajną prasę bukowskim politykom dostarczali Michał Fus (pochodzący z Różańca) i Dubiel (pochodzący z Majdanu Siennickiego).

¹⁰ Relacja Mariusza Orłowskiego (2002 r.)

G

Goraj

Dawna posiadłość Dymitra z Klecia, herbu "Korczak", którą otrzymał z nadania Ludwika Węgierskiego (XIV w.). Od tej chwili podpisywał się jako "Dymitr z Goraja", a sam Goraj rządził się prawem magdeburskim i stał się ważnym (obok Kraśnika) punktem handlowym na obszarze południowo wschodniej Polski.

Gorajski Adam

Syn Jana Gorajskiego i Anny z Osmólskich. Wczesną młodość spędził na dworze hetmana Jana Tarnowskiego, następnie służył w wojsku w randze rotmistrza. W latach 1579 - 1584 z bratem Piotrem podróżował poza granicami kraju: odwiedził Bazyleję, Wittenbergę. Aktywny działacz kalwiński, po roku 1575 został przywódcą kalwinów lubelskich (w jego kamienicy w Lublinie po roku 1570 zorganizowano lubelski zbór kalwiński). W roku 1581 otrzymał godność seniora dystryktu [lubelskiego kalwińskiego]. Po lokacji Biłgoraja zorganizował miejscowy zbór, następnie odebrał biłgorajskim katolikom kościół, gdzie założył nowy zbór. Przed rokiem 1595 z jego inicjatywy powstał kolejny zbór kalwiński, tym razem we wsi Rzeczyca. Adam Gorajski ożeniony był z Katarzyną ze Słupeckich, z małżeństwa tego urodziło się dwoje dzieci: Teofila (wydana za podkomorzego kijowskiego Samuela Hornostaja) oraz Zbigniew - odziedziczył po ojcu dobra we włości radzieckiej i miasto Biłgoraj. Adam Gorajski zmarł w 1602 roku.

Gorajski Zbigniew

Syna Adama i Katarzyny ze Słupeckich Gorajskich. W 1607 roku rozpoczął naukę w gimnazjum w Gdańsku, w roku 1613 przebywał na protestanckim uniwersytecie w Heidelbergu, w roku 1615 w Bazylei, z końcem 1616 roku w Lejdzie. Brał udział w wyprawie chocimskiej (1620 rok). Żonę - Teodorę Leszczyńską, c. Rafała Leszczyńskiego, wojewody bełskiego poślubił 26 lutego 1629 roku. Z małżeństwa z Teodorą urodziło się troje dzieci: Adam, Teodor (od jego imienia wzięła nazwę wieś Teodorówka, lokowana w XVII wieku) i Rafał. Adam i Teodor poświęcili się służbie wojskowej. Rafał otrzymał godność stolnika lubelskiego.

Gorajski zbór kalwiński

Zbór kalwiński w Goraju istniał w okresie przynależności miasta do rodziny Firlejów (pocz. XVII wieku). Opiekunem gorajskich kalwinów był Jan Firlej, (ok. 1521 – 1574), marszałek wielki koronny, który oficjalnie pełnił rolę przywódcy i protektora kalwinów małopolskich.

Gorajski Aleksander h. Korczak

Syn Iwona vel Iwana (w Szczebrzeszynie zwano go "Iwonią") z Klecia, bratanek Dymitra z Goraja od którego otrzymał Goraj, zmarł w 1448 roku. W latach 1409 - 1411 brał udział w walkach z Krzyżakami; w bitwie pod Grunwaldem stał u boku takich rycerzy jak: Mszczuj ze Skrzynna h. Łabędź, Mikołaj Powała z Taczowa.

Grabiński Andrzej

Pierwszy właściciel pobudowanej w 1810 roku zagrody sitarskiej przy ul. Nadstawnej 32 w Biłgoraju (obecnie muzeum biłgorajskich sitarzy - Zagroda Sitarska). Poza budynkiem mieszkalnym w obejściu znajdują się: drewnutnia, dwukomorowy spichlerz, wozownia - wiata, budynek inwentarski (w przeszłości istniały jeszcze dwie obszerne stodoły, które nie zachowały się do dziś).

Grodzicka Zofia

Żona oficjalisty z folwarku w Soli k. Biłgoraja, w latach 1911 - 1914 prowadziła (w pomieszczenia folwarcznych) tajne komplety z historii polskiej.

"Groszówki"

Nazwa jaką stosowano w odniesieniu do ubogich dziewczyn z Biłgoraja i okolic, które przyjmowały się do pracy u biłgorajskich sitarzy - praktyka trwała sześć lat. Przez pierwsze trzy pracowały za darmo, w okresie późniejszym za każde utkane płócienko (spód sita) gospodyni wypłacała im jeden grosz.

H - J

Horosiewicz Michał

Nauczyciel w tarnogrodzkiej szkole unickiej, pracował w latach 1851 (?) - 1864, pobierał 60 rubli pensji.

Język "w okrętkę"

Tak nazywali biłgorajscy sitarze swój zasób słów, którymi posługiwali się jeszcze w latach pięćdziesiątych XX wieku. Nazwa "w okrętkę" tłumaczy się jako język niezrozumiały, wyprowadzający w pole słuchaczy. Skład leksykalny "okrętkowego" języka wywodzi się z wielu krajów Europy do których docierali sitarze sprzedając swoje wyroby: Rumunia, Rosja, Włochy, Niemcy. Trzydzieści słów z tego zapomnianego dziś języka zebrał i opublikował Michał Pękalski,¹¹ oto kilka z nich: *wódka – parucha, złodziej – repik, paszport – motyl*.

Józefowska drukarnia hebrajska

Założona została w 1820 roku w Józefowie przez rodzinę Waxów. W zakładzie zatrudniano ponad sto osób. Hebrajskie druki z Józefowa sprzedawano w Moskwie i Stambule, drukarnia funkcjonowała do roku 1860. Przyczyny upadku były dwie: konkurencja drukarzy warszawskich, oraz nałożona przez władze carskie cenzura - nie pomogła nawet pomoc ze strony Zarządu Dóbr Ordynacji Zamoyskiej.

Jurikwa Iwan

Komendant powiatowy (biłgorajski) policji ukraińskiej w okresie okupacji. Wspólnie z oddziałem policji ukraińskiej Włodzimierza Darmochwałą z Tarnobrodu brał czynny udział w pacyfikacji wiosek: Potok Górny, Dąbrówka i Zagórki - Ukraińcy spalili wówczas 68 gospodarstw, zginęło 18 osób, w tym ks. Nowosad.

K

Kaczmarczyk Julian ps. "Lipa"

Jeden ze współorganizatorów "Straży Chłopskiej", która skupiała w swoich szeregach ludowców z powiatu biłgorajskiego, tarnobrzeskiego i niżawskiego. Kaczmarczyk dowodził oddziałem, który wszedł w 1944 roku w skład I Brygady Armii Ludowej

Kaminer Max

Biłgorajski drukarz okresu międzywojennego; w jego drukarni tłoczono: ogłoszenia w języku polskim, anonse, biuletyny.

Kawa Szczepan

Mieszkaniec Długiego Kąta, działacz społeczny, współorganizator straży pożarnej w Długim Kącie - prowadził kronikę oddziału; odznaczony *Złotym Znakiem Związku OSP*.

¹¹ w XVIII tomie, cz. I "Prac i Materiałów Etnograficznych" (Wrocław 1961 s.281);.....

Komunistyczna Partia Polski.

Jej istnienie odnotowano w okresie międzywojennym w Tarnogrodzie - komórka liczyła 25 członków, m. in. byli to: Michał Cap, Olgierd Chaskiel, Ostap Kozicki, Makuszyński, Rutkowski,¹² Josef Grosfeld, Lejzor Wojchman, Zylberlicht Judel.¹³

Kowal Aniela

Współzałożycielka Zespołu Śpiewaczego w Rudzie Solskiej, mieszkała w Soli k. Biłgoraja. Zmarła w 2008 roku.

Kozackie koszary

Wybudowane zostały w Biłgoraju w roku 1880 staraniem mieszczanina Jana Krzosa dla 13 pułku Kozaków Dońskich. Plac pod zabudowę wydzierżawił Krzos od władz miejskich, za użytkowane budynki pobierał wysoki czynsz od władz rosyjskich; Kozacy przynosili także wysokie dochody właścicielom biłgorajskich restauracji i szynków.

Kozłow Grigorij

Strażnik komendy powiatowej w Biłgoraju, żył w latach 1834 - 1906, pochowany na cmentarzu w Biłgoraju.

Kronberg Nuta

Właścicielka drukarni hebrajskiej w Biłgoraju (okres międzywojenny), w której tłoczono dzieła wyłącznie o tematyce religijnej w języku hebrajskim przede wszystkim na eksport - biłgorajskie druki znane były na terenie całej Europy.

Krzaczek Stefan, ps. "Bruzda", "Gruda"

Nauczyciel z Tereszpolu, podporucznik. Pełnił obowiązki zastępcy komendanta Placówki Tereszpol. Jego wspomnienia z czasów okupacji opublikowane zostały w III tomie Wydawnictwa Materiałów do dziejów Zamojszczyzny w latach wojny 1939 – 1944 pod. red. Z. Klukowskiego (Zamość 1946).

Kulpa Ludwik

Mieszkał w Józefowie. Żołnierz AK, sędzia sportowy i zasłużony działacz Ludowego Związku Sportowego na Lubelszczyźnie. Zajmował się boksem, pchnięciem kulą, podnoszeniem ciężarów. W 1959 roku zajął III miejsce w ogólnopolskim konkursie "Mister Polonia".

Kultury archeologiczne występujące w obrębie Płaskowyżu Tarnogrodzkiego

Najstarsze znaleziska archeologiczne na terenie Płaskowyżu Tarnogrodzkiego¹⁴ pochodzą z IX tys. p. n. e, są to:

narzędzia krzemienne **kultury świderskiej** (paleolit schyłkowy) - miejscowości: Pawlichy, wschodnia część Różańca (tzw. Jaminszczyzna),

ceramika malowana z **kultura wołyńsko** - (okolice Woli Różanieckiej),

naczynia **kultury amfor kulistych** (okolice Różańca),

naczynia **kultury pucharów lejkatych** (okolice Korchowa, Kolonia Bukowina Wschodnia, Kamionka,

naczynia kultury trzcinieckiej (okolice Tarnogrodu, m. in. Księżpol),

naczynia **kultury lużyckiej** (epoka brązu) - tereny położone pomiędzy Tarnogrodem a Wolą Różaniecką.

¹² R. Szczygieł, *dz. cyt.*, s. 235.

¹³ APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Spraw Politycznych, *Sprawozdanie sytuacyjne starosty biłgorajskiego nr 16 za okres od 24 do 31 sierpnia 1927 roku*, sygn. 2, k - 5.

¹⁴ Pod nazwą ta rozumiemy część Kotliny Sandomierskiej rozciągającej się na wschód od Sanu do krawędzi Roztocza, w obrębie której zlokalizowany jest Tarnogród i okoliczne miejscowości.

Kwiatkowski Maciej, ks.

Proboszcz parafii Radzięcín, 21 listopada 1852 roku dokonał aktu poświęcenia założonego cmentarza, co upamiętnia obelisk (Chrystus na krzyżu na wysokim postumencie) fundowany przez Macieja Kotylę. Ks. Kwiatkowski zmarł 17 października 1882 roku w wieku 82 lat, pochowany jest na cmentarzu w Radzięcínie.

L

Lądowiska

Wyodrębnione miejsce w lasach, na polanach, gdzie partyzanci oczekiwali na zrzuty broni, amunicji, lekarstw, oficerów i instrukcji dalszych działań; samolotami przywożona także chorych i rannych. Organizacją lądowisk zajmowali się głównie partyzanci radzieccy, którzy pojawili się na terenach Zamojszczyzny z początkiem 1944 roku; szczególnie silne ugrupowanie istniało w powiecie biłgorajskim – zorganizowane przez nich lądowiska istniały na terenie gminy Łukowa i Aleksandrów.

Ledóchowski Stanisław

Podkomorzy krzemieniecki; 26 listopada 1715 roku stanął na czele konfederacji tarnogrodzkiej skierowanej przeciwko Augustowi II, który dążył do ograniczenia swobód szlacheckich. Po blisko rocznych utarczkach z królem konfederaci uzyskali wyłączność kierowania polityką, zmusili jednocześnie króla do wycofania wojsk saskich z terenu Polski.

Lewin Szmul Lejb

W okresie międzywojennym był właścicielem folwarku Smoryń, który w 1928 roku został rozparcelowany i części wsi Buczyn. W drugiej połowie XIX w. wydzielono z folwarku Smoryń nowy folwark Buczyn. Należał on do A. Kamińskiego.

Lipowiec

Wieś położona w administracyjnych granicach gminy Terespol. Początkami sięga XIX wieku. Wieś powstała w obrębie dóbr Ordynacji Zamoyskiej. W 1921 roku mieszkało tutaj 769 osób. W roku 1840 Lipowiec należał do unickiej parafii w Terespolu. Najdawniejsze dzieje wsi nie są dokładnie znane. Z relacji najstarszych mieszkańców¹⁵ - Anny z Koziarów Szeptuchowej, Feliksy z Kurów Czajkowej i Jana Borsuka dowiadujemy się iż podczas działań I wojny światowej mieszkańcy wsi zostali wywiezieni do Rosji. Przebywała tam m. in. rodzina Koziarów - Rozalia i Wojciech, którzy zmarli w Rosji, do kraju powróciła 2 letnia Anna pod opieką starszej siostry Haliny. W Rosji przebywał także z rodzicami kilkuletni Leonard Kur.

W okresie międzywojennym w Lipowcu istniała szkoła powszechna (klasy I – IV), uczęszczali do niej m. in. Jan Borsuk, Michał Popko, Leon Sirko, Józef Małysz, Józef Borsuk, Tadeusz Kur, Jan Gnida, Adam Sirko, Józef Pacyk, Tadeusz Kalita, Stanisław Terejko, Feliksa Kur. Jan Mazur prowadził niewielki, wielobranżowy sklepik – "w torby by wszystko zabrał" (wyraził się na ten temat Jan Borsuk). We wsi byli Badacze Pisma Świętego - Pieczykolan Józef i jego syn Edward. Obecnie (stan na rok 2010) w Lipowcu mieszkają dwie "badaczki" Pisma Świętego – Feliksa z Kurów Czajkowa i Aniela Mielnik (gdy wstąpiły do ugrupowania religijnego duchową opiekę sprawował nad nimi (...) Łazorczyk). Było także dwóch (z tego, co pamięta Jan Borsuk) prawosławnych - Konstanty Popko i (...) Dulęba. W 1938 roku niektórzy z mieszkańców (m. in. rodzina Grelów,¹⁶ Rugałów, Borsuków) otrzymali ziemię za serwitut, grunta te były zlokalizowane za tzw. "Brodzką Górą" w administracyjnych granicach gminy Szczebrzeszyn - tam powstał Kolonia Lipowiec. Obecnie w Kolonii mieszka kilkanaście osób, zabudowań jest niewiele. Większość mieszkańców to ludzie starsi, już na emeryturze. Wioska się wyludnia.

¹⁵ Rozmowa przeprowadzona w październiku 2010 roku.

¹⁶ Wg. stanu na rok 2009 żyła najstarsza z nich - Karolina z Grelów Grabowska

Lipowiec został wysiedlony w okresie Wielkanocy 1943 roku. Początkowo przetrzymywano wszystkich w obozie przejściowym w Zamościu, następnie zostali wywiezieni na roboty do III Rzeszy. Poszczególne rodziny zostały rozwiezione po całych Niemczech. Jan Borsuk pracował w majątku pod adresem: *Austria Dolna, Osterburg, Post Grosirnik Niderdonau*. Wywieziony został do Niemiec z całą rodziną jako 18 letni chłopiec. Jego matka Antonina z Antoników wywodziła się z Czarnegostoku. Męża jego siostry Katarzyny - Michała Olecha (z Gorajca) wywieźli Niemcy do Oświęcimia, gdzie zginął. Na robotach w Niemczech znalazła się także rodzina Czajków, Leonard z żoną Feliksa i dwojgiem małych dzieci - Czesławą i o dwa lata starszym Marianem (ur. w 1938 roku). *Pracowaliśmy w gospodarstwie* (wspomina Feliksa Czajka w październiku 2010 roku liczyła sobie 96 lat). *Mąż na polu, ja w obejściu przy krowach. Nasz gospodarz był w porównaniu z innymi dobrym Niemcem; tam urodziła nam się druga córka Danusia.*

Zofię Kur oraz Koziarę Annę, początkowo Niemcy zostawili ją wraz z kilkoma młodymi dziewczynami do dojenia krów. Gdy przybyli wysiedleni z okolic Hrubieszowa chłopci (na gospodarstwie Borsuków pracował niejaki Opiela). Anna i jej koleżanki zostały wywiezione na roboty.

W Lipowcu partyzantów nie było, do organizacji należeli jedynie dwaj młodzi ludzie: Józef Borsuk (został ranny w bitwie pod Osuchami, przeżył, po wyzwoleniu wyjechał do Gdańska) oraz Bolesław Głina, który zginął na froncie. Podczas wojny w Lipowcu Niemcy zabili dwie Żydówki – ktoś naskarżył, że są we wsi. Kobiety często przychodziły do rodziców Jana Borsuka, gdzie mogły się ogrzać i zjeść coś ciepłego. Po wyzwoleniu (ok. 1946 roku) zorganizowano we wsi oddział straży pożarnej. Prezesem został Jan Borsuk; pierwsi lipowieccy strażacy to: Sirko Tadeusz, Sirko Leon, Małysz Julian, Kapuśniak Stanisław, Gnida Jan, Gnida Marian. Strażacy postawili drewnianą remizę... Istniał także sklep prowadzony przez małżeństwo Czajków. Funkcjonowała szkoła, w której przez jakiś czas pracował Mikołaj Berezowski z żoną (przeniesiony później do Gorajca). Wieloletnią nauczycielką w Lipowcu była także Danuta Kitowska.¹⁷

Lokacje Gorajskich

Prace osadnicze w okolicach Goraja (rodowej siedziby rodu Gorajskich nadanej w 1377 roku Dymitrowi z Klecia i jego bratu Iwoni przez Ludwika Węgierskiego) rozpoczął Adam Gorajski i jego bracia w II połowie XVI wieku, na południe od wsi Radzięcin i Wola Radzięcka, po uprzednim wykarczowaniu puszczy (1578). Powstały wówczas wsie Rzeczyca i Kąty na lewym brzegu Polskiej Łady, oraz Sokołówka na prawym brzegu. Kolejno lokowane wsie to: Gromada, Dąbrowica, Oleandrów (od końca XVI wieku przemianowano nazwę na Sól).

M

Małek Jacek

Świątkarz, urodzony ok. 1810 roku we wsi Szewce k. Uścia i Bukowej - zmarł 3. III. 1886 we wsi Uście. Wykonał wiele rzeźb, które zachowały się w dobrym stanie, m. in. u Jana Ciosmaka w Ciosmach przechowywany jest jego krucyfiks mając wysokość 28 cm.

Markiewicz Edward, ps. "Kalina", mjr

(6. VI. 1899 – 24. VI. 1944), komendant Obwodu Biłgorajskiego Związku Walki Zbrojnej - Armii Krajowej (XI. 1941 - XII. 1942), inspektor Zamojskiego Inspektoratu Armii Krajowej (XII. 1942 - VI. 1944). Dowódca zgrupowania partyzanckiego AK – BCh, poległ w bitwie pod Osuchami. Pochowany na cmentarzu w Zwierzyńcu.

Markiewicz Władysław, ps. "Skala", kpt.

Kwatermistrz Obwodu Biłgorajskiego ZWZ – AK, urodzony w listopadzie 1889 roku, zamordowany przez Gestapo 9 września 1943 roku. Pochowany na cmentarzu w Zwierzyńcu.

¹⁷ Relacje Jan Borsuka, Feliksi z Kurów Czajkowej, Anny z Koziarów Szeptuchowej, Marii Lisowskiej (2010 rok).

"Marysieczka"

Tak nazywały biłgorajskie kobiety krótki kaftan wyszywany różową włóczką z białymi mankietami. Był nieco krótszy od algierki.

Matraszek Kazimierz, ks.

Wieloletni administrator parafii Goraj. Z jego osobą związane jest ciekawe wydarzenie z życia mieszkańców gorajskiej parafii - otóż ks. Kazimierz postrzegany był jako zagorzały przeciwnik picia alkoholu, zorganizował z tej racji w latach czterdziestych XIX wieku w Goraju *Towarzystwo Wstrzeźliwości*, a ponadto stosował surowe metody mające powstrzymać włościan od picia alkoholu, zmuszał ich niekiedy kijem do tego by składali przysięgę, że już więcej pić nie będą. Skutek był taki, że złożono na księdza doniesienie (skargę) u władz gubernialnych lubelskich, które natychmiast rozwiązały *Towarzystwo Wstrzeźliwości*. Zmarł 1 grudnia 1857 roku w wieku 56 lat, pochowany jest na cmentarzu parafialnym w Goraju.

Mazur Bolesław

(1928 – 2005), członek Batalionów Chłopskich, mieszkaniec Smorynia.

Mietlicki Maksymowicz Fiodor

Urzędnik Biłgorajskiego Urzędu Skarbowego, zmarł 28 kwietnia 1906 roku, pochowany jest na cmentarzu w Biłgoraju.

"Miszka Tatar"

Zbiegły z niemieckiej niewoli oficer radziecki - jego prawdziwe nazwisko brzmiało Michaił Atamanow, dowodził oddziałem wchodzącym w skład Grupy Operacyjnej Gwardii Ludowej im. Tadeusza Kościuszki. Zginął podczas walki z oddziałem niemieckim pacyfikującym Józefów 1 czerwca 1943 roku.

N

Najstarsi kapłani gorajscy

Parafię gorajską erygowano w 1379 roku, zarządzała nią wielu administratorów. Najstarsi z nich to: prawdopodobnie (co do końca nie zostało ustalone) ks. Wojciech Mazgaj - Okręglicki Jego działalność przypadła na lata 1582 - 1610.

Ks. Wawrzyniec Starnigiel (1610-1625), od roku 1589 pełnił funkcje rektora Akademii Zamojskiej. W roku 1609 przyjął święcenia kapłańskie otrzymując nominację na prałata i kustosza, w roku 1620 został infułatem zamojskim.

Ks. Jakub Skwarski (1625 - 1634). Jego staraniem utworzono w Akademii Zamojskiej (po roku 1647) katedrę prawa kanonicznego.

Ks. Paweł Nosiłowski (1634 - 1641).

Ks. Walenty Czerwieński (1641 - 1664).

Ks. Wojciech Zagórski (1664- 1684).

Ks. Jan Różeński, kanonik zamojski, dziekan urzędowski, parafia gorajską zarządzał w latach 1684 - 1693.

Ks. Stanisław Dębski (1693 – 1695).

Ks. Walenty Walerian Tuszowski, kanonik i deputat łucki, scholastyk ołycki. Funkcje gorajskiego proboszcza pełnił w latach 1695 - 1705.

Ks. Maciej Pawłowicz (1705 - 1721), ks. Jan Kanty Niewieski (1721 - 1736) - obydwaj pełnili funkcje rektorów Akademii Zamojskiej, byli również kanonikami Kolegiaty Zamojskiej.

Ks. Jędrzej Misiewicz (1736 - 1740).

Ks. Józef Łukasiewicz (1740 - 1749).

Ks. Baltazar Dulewski - urząd plebana objął 11 lipca 1749 roku, dziekan infułat i scholastyk Kolegiaty Zamojskiej. Dzięki jego staraniom pobudowano w Goraju w latach 1779 - 1782 murowany kościół.

Ks. Jan Ziomkowski - pracował w Goraju przez 27 lat.

Ks. Antoni Paschalski - 1828 rok, w rok później przeniósł się na własną prośbę do parafii Biała.

Ks. Kazimierz Matraszek (1829 – 1857).

Nazwa Frampol

Nazwa Frampol wywodzi się od imienia jego założyciela Franciszka Butlera. Z chwila powstania Frampola (1705 rok) miejscowość pozostawała pod zarządem wójta, dopiero w roku 1773 sukcesor Franciszka, Butlera Jan Wisłocki ustanowił władzę municypalną oraz zatwierdził działalność cechów: tkackiego, szewskiego i garncarskiego. Prawa miejskie Frampola potwierdził przywilejem z dnia 1 grudnia 1789 roku Stanisław August. W roku 1870 Frampol przemianowany został na osadę. Do dzisiaj na określenie mieszkańców Frampola z racji znacznej ilości funkcjonujących przed laty warsztatów tkackich używane jest określenie "motki".¹⁸

Nazwa miasta Biłgoraj

Istnieją dwie wersje co do znaczenia nazwy miasta: "Bił Goraj Tatarów", lub nazwa o charakterze topograficznym powstała przed założeniem miasta - "goraj", co oznacza miejsce góryste, przedrostek "Biel" (podany w dokumencie lokacyjnym) można tłumaczyć jako "biały", mógł być użyty celem odróżnienia nowo lokowanego miasta od istniejącego już od 1377 roku Goraja.¹⁹

Nazwa Tarnogród

Nazwę miasta Tarnogród prawdopodobnie należy wywodzić od Stanisława Tarnowskiego, który zabiegał o jego lokację u króla Zygmunta Augusta. Miasto powstało na mocy przywileju lokacyjnego z maja 1567 wydanego przez króla na Sejmie Walnym w Piotrkowie. Tarnogród można także postrzegać jako gród Tarnowskich.

O

Oddział im. M. Szczorsa

Dowodzony przez Wasyla Wołodina ps. "Wołodia", brał udział w wielu bojowych działaniach na terenie Zamojszczyzny:

wykoleił pociąg towarowy na linii Krasnobród - Zamość (27 marca 1943 roku),

zaatakował kolumnę samochodów żandarmerii niemieckiej jadącej z Biłgoraja do Tereszpola i udaremnił karną ekspedycję (28 marca 1943 roku),

stoczył potyczkę z Niemcami pod Obroczą (24 kwietnia 1943 roku),

zniszczył urządzenia kolejowe stacji Klemensów (2 maja 1943 roku).

"Obiadek"

Tak w XIX wieku nazywano w Biłgoraju stypę pogrzebowa, oprócz osób biorących udział w uroczystościach pogrzebowych podejmowano także biednych -zastawiano dla nich stoły na podwórzu i obdzielano jałmużną.

Obrońcy Józefowa

Na takie miano zasłużyli partyzanci z oddziałów Armii Krajowej: "Korsarza" (Hieronima Miąca), "Wara" (Włodzimierza Hasewicza), Batalionów Chłopskich: "Burzy" (Antoniego Wróbla) oraz oddziału Gwardii Ludowej dowodzonego przez legendarnego "Miszkę Tatarą" (Umera Achmałę Adamowa), który zginął w potyczce z Niemcami podczas obrony Józefowa 1 czerwca 1943 roku.

¹⁸ Anonimowa relacja z Goraja (2010 r.)

¹⁹ J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, *Dzieje Biłgoraja*, Lublin 1985, s. 25.

"Odnowiony" statut cechowy

Dokument normujący podstawy organizacyjne cechu biłgorajskich sitarzy nadany przez Konstancję Marię Szczuczynę, starościankę wąwolnicką, dziedziczkę Biłgoraja. Zredagowany i spisany został w Kurowie dnia 20 czerwca 1730 roku; nazwa "odnowiony" wzięła się stąd, iż był to kolejny ze statutów nadanych biłgorajskim sitarzom.

Organizacje społeczno – kulturalne w Goraju w okresie międzywojennym

Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej – powstało z inicjatywy instruktora Władysława Kostrzewy w lutym 1935 roku. Pracami Stowarzyszenia kierował tymczasowy zarząd z prezesem Paulinem Józwiakowskim.

Związek Rezerwistów - skupiał byłych żołnierzy legionów; w 1934 roku członkowie Związku zorganizowali przedstawienie amatorskie oraz zabawę taneczną.

Mizrahi - oddział organizacji syjonistyczno - ortodoksyjnej, powstał w marcu 1933 roku z inicjatywy Szyi Hajtlera, liczył 15 członków. Skład zarządu stanowili: prezes - Jankiel Rozenzon (z zawodu handlarz, ortodoksa), sekretarz - Szyja Hajtler (handlarz, ortodoksa), skarbnik – Moszek Lejba (z zawodu był piekarzem, bezpartyjny). Gorajski oddział Mizrahi istniał zaledwie rok z racji małego zainteresowania tego rodzaju działalnością wśród społeczności żydowskiej. Mizrahi reaktywowano w 1935 roku.

Hechaluc Pionier - organizacja o charakterze kulturalnym, jej członkowie stawiali sobie za cel upamiętnianie działalności osób zasłużonych dla kultury żydowskiej. Jednym z takich przedsięwzięć było zorganizowanie przez tarnogrodzki oddział Hechaluc Pionier akademii ku czci zmarłego poety Brenera, organizowano także spotkania chanukowe.

Hechaluc Hamezraki - siedziba stowarzyszenia znajdowała się przy ulicy Frampolskiej. Skład Zarządu stanowili: Lejba Zac (na co dzień wyjmował się jako furman, Aron Degen (krawiec, jego działalność stała pod znakiem zapytania, bowiem władze powiatowe biłgorajskie podejrzewały go o przynależność do Komunistycznej Partii Polski), Mordka Wajs (uczeń stolarski), Srul Bromberg (uczeń krawiecki), Herszek Zysman (robotnik).

W okresie międzywojennym istniało również w Goraju Koło Ligii Morskiej i Komunalnej, jego działalność odnotowano już w roku 1935 (brak jest konkretnych informacji odnośnie zakresu działań i składu osobowego).

Ośrodki garncarstwa w powiecie biłgorajskim (do II połowy XX wieku)

Banachy – jednym z garncarzy był (...) Gonciarz; w tej miejscowości garncarze przestali uprawiać swoje rzemiosło przed I wojną światową.

Bidaczów Stary – prekursorem garncarstwa był osadnik z Galicji o nazwisku Welc. Za jego sprawą i przy wydatnej fachowej pomocy garncarstwo rozwijało się w Bidaczowie Starym dość szybko - jeszcze w latach 1939 - 1944 czynnie pracowało 15 garncarzy, w roku 1848 w Bidaczowie był tylko jeden garncarz.

Bidaczów Nowy – rozwój garncarstwa na terenie tej wsi datuje się od lat siedemdziesiątych XIX wieku. Konkurencje dla miejscowych twórców stanowili starsi po fachu koledzy z Bidaczowa Starego. Wg. danych z roku 1961 we wsi pracowali trzej garncarze: Jan Dzido, Jan Welc, Franciszek Wilczak.

Biszcz – prawdopodobnie garncarstwo w Biszczy zapoczątkował garncarz z Ukrainy, który przeprowadził się do Biszczy ze wsi Budziarze.

Budziarze – znajomość garncarstwa do wsi przynieśli garncarze z Bidaczowa Nowego, pochodzenia ukraińskiego, ostatni z nich zakończył prace w roku 1930.

Bukowa – garncarstwem zajmowało się kilka osób, ostatnią ze znających sposób wytwarzania była kobieta, która już w roku 1948 nie zajmowała się czynnie garncarstwem z powodu złego stanu zdrowia.

Chmielek – początki garncarstwa w Chmielku sięgają roku 1925, przybył wówczas do wsi

garncarz Franciszek Grab rodem z Bidaczowa; wywieziony przez Niemców na roboty zmarł.

Ciosmy – we wsi było dwóch braci garncarzy. Po ich śmierci córka jednego (po mężu Futka) kontynuowała rodzinne tradycje. Obecnie ośrodek jest nieczynny.

Dereźnia – Zagrody – znany w powiecie biłgorajskim ośrodek garncarstwa, które rozwinęło się tutaj jeszcze w XVIII wieku. W roku 1912 podupadły zawód dźwignął przybyły z Bidaczowa Nowego Andrzej Czyż. Ostatnim garncarzem w Dereźni - Zagrody był w roku 1946 Wawrzyniec Wlaz.

Frampol - frampolski ośrodek garncarstwa funkcjonował w od 1773 roku do początków XX wieku; przed I wojną światową we Frampolu pracowali tylko Z i B Głowa (ojciec z synem).

Goraj - dowodów na istnienie garncarstwa w Goraju dostarczają dokumenty: *Mapa Poglądowa Królestwa Polskiego* (w opracowaniu Wójcickiej) z roku 1885, *Mapa cechów Lubelszczyzny opracowana* przez M. Walewską na wystawę w Lublinie w 1956 roku.

Kolonia Sól – ośrodek garncarstwa funkcjonował w latach 1937 - 1946, pierwszym garncarzem był Kazimierz Koper z Bidaczowa Starego, który zamieszkał we wsi w roku 1937.

Krzyszów - początki garncarstwa sięgają połowy XVIII wieku, w pocz. XIX wieku w Krzeszowie pracowało sześciu garncarzy, w roku 1924 już tylko jeden. Józef Cieplichowicz, zmarł w 1930 roku.

Łazory – w pocz. XX wieku pracowało we wsi dwóch garncarzy - Lewkowicz i Lejman, obydwaj zmarli podczas I wojny światowej.

Sieraków – ośrodek funkcjonował do II połowy XIX wieku, ostatnim sierakowskim garncarzem był Gonciarz, zmarł przed II wojną światową.

Sól – ośrodek nieczynny, ostatni garncarz - Jan Bień zmarł w czasie II wojny światowej.

Tarnogród – ośrodek garncarski w Tarnogrodzie przestał istnieć w XIX wieku.

Ujście – garncarstwem zajmowały się tylko kobiety, swoją działalność zakończyły w XIX wieku.

Wola Dereźniańska - początki garncarstwa datują się od roku 1920, wtedy miejscowy handlarz ceramiką, Franciszek Kmiec namówił do osiedlenia się we wsi i zajęciem toczeniem garnków Jana Bienia z Bidaczowa Nowego, który przyuczył innych do zawodu. W latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku w Woli Dereźniańskiej pracowali dwaj garncarze: Jan i Józef Kmieciovie.

Wólka Biska – w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku we wsi pracowali dwaj garncarze – Franciszek Welc i Andrzej Wróbel.

P

Pamiętki z czasów I wojny światowej we Frampolu

1. obelisk wystawiony w centrum Frampola , na którym znajduje się inskrypcja o treści:

*Na większą chwałę serca
Pana Jezusa i na pamiątkę
Odzyskania Ojczyzny
Wzywał cię naród
Wzywał cię lud
Gdy mu dokuczał wolności głód
Zdobywszy wolność perlę wszech cnót
Będzie cię sławił
Nasz polski lud*

*Parafianie frampolscy
z Wiosek i Miasta
1918*

2. pochówki żołnierzy na cmentarzu parafialnym biorących udział w działaniach I wojny światowej:

Stanisława Rudzińskiego, kpt. 9 pułku piechoty, ur.19 XI. 1877 roku, zginął śmiercią bohaterską w dniu 25 IX. 1914 roku,

symboliczny grób Adama Mydlaka, urodzonego w 1875 roku, żołnierz I wojny światowej, zginął na terenie Rosji,²⁰

kwatery żołnierzy armii austro - węgierskiej i rosyjskiej poległych w sierpniu 1914 roku,

Partyzanci z gminy Biszczka

Informacje pochodzą ze wspomnień Sebastiana Mirka z Bukowiny (rękopis wspomnień dostępny w Bibliotece Miejskiej w Tarnogrodzie)

imię i nazwisko	pseudonim	miejsowość z której pochodził	inne informacje
Józef Strzałka Andrzej Sztrangel	"Zagłoba"	Biszczka	
Deryło		Lipiny	
Pułapa		Zamch	
Józef Leśniak		Kolonia (miejsowość położona pomiędzy Bukowina a Biszczą)	w jego domu odbyło się spotkanie organizacyjne (1940)
Stanisław Malec (?) Piotr Szymanik		Luchów Górny	
Sebastian Łuszczek Sebastian Mirek Andrzej Szymanik Jan Koszel Roch Niedzielski Michał Klecha		Bukowina	młynarz kował żołnierz kampanii wrześniowej żołnierz kampanii wrześniowej brat sołtysa wsi Bukowina uczeń Seminarium w Leżajsku

Pejach Adolf

Urodzony w Biłgoraju w 1885 roku. Pracował jako szewc we Lwowie, Warszawie i rodzinnym Biłgoraju (lata 1901 - 1907, 1910 - 1914). W latach 1907 - 1910 służył w armii carskiej, w latach 1914 - 1918 w 138 Pułku Piechoty. Pełnił ponadto funkcję adiutanta w Niżniegorodzkim Gubernialnym Komisariacie Wojskowym (1918 - 1920). W okresie sierpień 1931 - sierpień 1938 członek wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii Bolszewików), do dyspozycji Komitetu Centralnego tej partii pozostawał do roku 1944.

Pękalski Michał

Regionalista, jako jeden z pierwszych po zakończeniu działań wojennych rozpoczął gromadzenie

²⁰ Kwerenda na cmentarzu we Frampolu.

zabytków archeologicznych z terenu Płaskowyżu Tarnogrodzkiego. Zgromadzone są w zbiorach Muzeum Rzemiosł Ludowych w Biłgoraju.

Pintal Stanisław

Urodzony 10 kwietnia 1894 roku w Biłgoraju, ukończył II klasowa szkołę wiejską. Pełnił funkcję gońca kolejno w: Zwiemigorodce w guberni kijowskiej przed rokiem 1915, od roku 1915 w Izwojłowskim Zapasowym Pułku Gwardii w Piotrogradzie. Po rewolucji lutowej uczestniczył jako przewodniczący Komitetu Żołnierskiego w rozbrajaniu kadetów w Piotrogradzie. Brał udział w zdobyciu centrali telefonicznej w Piotrogradzie. Z ważniejszych wydarzeń w życiu Stanisława Pintala należy odnotować:

udział w II konferencji SDKPiL w Rosji (maj 1918),

udział w I Zjeździe Komunistycznej Partii Rosji (KPR) (bolszewików),

pracę na stanowisku sekretarza komitetu KPR (b) w Mińsku od 1919 roku,

pracę na stanowisku zastępcy przewodniczącego Cz K- GPU (Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kонтrewolucją i Sabotażem) Białorusi w latach 1921 – 1923,

pracę na stanowisku zastępcy członka Centralnego biura KPR (b) w latach 1921 – 1924.

Był ponadto słuchaczem Wojskowej Akademii Policji im. Żukowskiego w latach 1931- 1935, odznaczony został Orderem Czerwonego Sztandaru i bronią honorową. W 1937 roku padł ofiarą prowokacji, aresztowany 21 sierpnia tegoż roku doczekał się rehabilitacji w 1953 roku.

Piramowicz Jan

Pierwszy biłgorajski lekarz, osiedlił się w mieście w połowie XIX wieku. Bbrak stosownego zaplecza medycznego w postaci apteki utrudniał mu w dużym stopniu leczenie - pierwsza apteka w Biłgoraju została otwarta dopiero w 1860 roku. W roku 1872 Jan Piramowicz został lekarzem powiatowym.

Pochówki zasłużonych mieszkańców Józefowa

imię i nazwisko	data zgonu	treść epitafium
Łukasz Terlecki, uczeń 4 klasy Szkół Szczebrzeskich	żył lat 20, zmarł 30 marca 1848 roku	<i>Prosi o westchnienie do Boga; jego nagrobek zdobi figurka świętego, którego atrybutami są: księga i głowa jelonka z rogami, czyli św. Huberta</i>
Julian Czaporowski, organista	żył lat 32, zmarł 2 maja 1892 roku	<i>Pokój Jego duszy</i>
ks. Józefat Grzybowski, proboszcz parafii Józefów	żył lat 44, zmarł 5 maja 1908 roku	<i>Pokój Jego duszy</i>
Sylwin Czarnowski, porucznik wojsk polskich (1863 roku)	zmarł 3 sierpnia 1909 roku w wieku 72 lat	
Józefa Onyszkiewiczówna, nauczycielka szkoły powszechnej w Józefowie	zmarła 17 stycznia 1922 roku w wieku 19 lat	<i>Prosi o westchnienie do Boga</i>
Julian Sobieszczański, weteran 1863 roku	żył w latach (26. III. 1829 - 5. I. 1930)	
ks. Marjan Sobieszczański	(19. VIII. 1868 - 24. VI. 1933)	
Wojciech Gontarz, żołnierz AK ps. "Szczyt"	1909 - 1991	

Bogusław Paszkiewicz, absolwent Politechniki Lwowskiej, naczelny inżynier Cukrowni Lubelskich	zmarł w roku 1985 w wieku 82 lat	
Cecylia Naum - Gontarz, doktor stomatologii	1944 - 1996	

Pochowki żołnierzy na cmentarzu w Soli

Na cmentarzu w Soli pochowani są w zbiorowej mogile żołnierze polegli w bitwie pod Banachami, która rozegrała się w dniach 15 - 17 września 1939 roku. Brały w niej udział oddziały 73 Pułku Piechoty z Grupy Operacyjnej "Jagmin" gen. Jana Jagmina - Sadowskiego. W drugim dniu bitwy pod Solą i Banachami zginął dowódca 3 batalionu 73 Pułku Piechoty mjr Władysław Nowożeniuk,²¹ który spoczywa wraz z poległymi żołnierzami. W grupie poległych znajdują także żołnierze pochodzenia żydowskiego: strzelcy, *Kamelikes Mojzisz* z 73 Pułku Piechoty, zginął 16 września 19239 roku i *Schungut Natan* z 11 Pułku Piechoty, zginął 15 września oraz żołnierze ukraińscy - strzelcy *Sołonyczko Maksym* z 11 Pułku Piechoty i *Petroniuk Ewdokin*, także z 11 Pułku Piechoty - obydwaj zginęli 15 września 1939 roku, *Kostiuk Wasyl* - strzelec z 48 Pułku Piechoty, zginął 15 września.

Żołnierze polegli w bitwie pod Banachami (cmentarz w soli k. Biłgoraja)

nazwisko i imię	stopień	nazwa pułku	data zgonu
Bigay - Mianowski Wal[demar]	podporucznik	12 Pułk Piechoty	14 wrzesień 1939 roku
Bochenek Jan	plutonowy	12 Pułk Piechoty	14 wrzesień 1939 roku
Szczur Józef	sierżant	12 Pułk Piechoty	14 wrzesień 1939 roku
Walczak Teodor	strzelec	11 Pułk Piechoty	14 wrzesień 1939 roku
Wolski Stanisław Ferdynand	podporucznik	164 Pułk Rez[erwy]	14 wrzesień 1939 roku
Kostiuk Wasyl	strzelec	48 Pułk Piechoty	15 września
Kotziak Antoni	strzelec	17 Pułk Piechoty	15 września
Stefan Koziół	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Landowski Jerzy	sierżant	11 Pułk Piechoty	15 września
Łaska Wojciech	sierżant	12 Pułk Piechoty	15 września
Łata Jan	strzelec	12 Pułk Piechoty	15 września
Machura Władysław	strzelec	75 Pułk Piechoty	15 września
Markiewicz Stanisław	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Michalec Józef	ułan	8 Pułk Uł[anów]	15 września
Petroniuk Ewdokin	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Podstawka August	strzelec	12 Pułk Piechoty	15 września
Rachmiński Wiktor	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Rug Władysław	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Salejczuk Tymoteusz	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Schungut Natan	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września

²¹ Strona Internetowa Gminy Sól.

Sidło Bartold	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Sołyneczko Maksym	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Stypułkowski Aleksander	strzelec	11 Pułk Piechoty J. Kam.	15 września
Wrona Karol	strzelec	73 Pułk Piechoty	15 września
Zemla Franciszek	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września
Żydek Jan	strzelec	11 Pułk Piechoty	15 września

Pochowki żołnierzy niemieckich w Soli

Według anonimowej relacji (2012 rok) na miejscowym cmentarzu kilka lat temu znajdowało się kilka pochówków żołnierzy niemieckich, groby zostały zniszczone podczas prac remontowo - budowlanych - zachowała się jedna mogiła kryjąca zwłoki Josefa Wiktora i jego towarzyszy:

*Zum Gedenken an Josef Wiktor und
seiner Kameraden
Geffallen an 15. 09. 1939 bei Rogoźnia
Ruht in Gott
Spoczywajcie w Bogu*

*Selig die Toten
die im Herenn sterben
Off. 14. 13*

Pojasek Stanisław

(28. VIII. 1898 w miejscowości Święty Stanisław, pow. Halicz, zmarł 26. I. 1967 w Biłgoraju). Absolwent Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu im. j. Kazimierza we Lwowie. W roku 1928 uzyskał dyplom lekarza medycyny. Patriota, społecznik, znakomity chirurg i doskonały organizator. Położył ogromne zasługi dla rozwoju szpitala w Biłgoraju i służby medycznej na terenie powiatu biłgorajskiego.

Powiat biłgorajski

Utworzony został w roku 1842, był jednym z dziesięciu powiatów przynależących administracyjnie do guberni lubelskiej, jego część składową stanowił południowo - zachodni obszar powiatu zamojskiego. W 1866 roku jego obszar wynosił 2647 km², liczba mieszkańców (wg. danych z 1878 roku) wynosiła 80. 335. Na terenie powiatu zamieszkiwali: katolicy, unicy, Żydzi, prawosławni, protestanci, istniały 4 małe browary, 1 gorzelnia i 6 fabryk - doskonale rozwijało się sitarstwo. W 1878 roku na obszarze powiatu funkcjonowało 19 szkół podstawowych; administracyjnie powiat dzielił się na: miasto Biłgoraj, 3 osady miejskie (Józefów, Krzeszów i Tarnogród (Frampol i Goraj znalazły się w powiecie zamojskim), 14 gmin wiejskich: Aleksandrów, Babica, Biszczka, Krzeszowska - Huta, Książpol, Kocudza, Krzeszów, Łukowa, Majdan Sopocki, Potok Górny, Puszcza Solska, Sól, Tarnowatka i Różaniecka Wola. Po utworzeniu w 1912 roku guberni chełmskiej przyłączono do niej powiat biłgorajski. Po odzyskaniu niepodległości Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w 1919 roku przyjął ustawę o wprowadzeniu nowego podziału administracyjnego - powiat biłgorajski stał się jednym z 19 powiatów województwa lubelskiego. 1 stycznia 1923 roku do powiatu biłgorajskiego włączono gminy Frampol i Goraj przynależące dotychczas do powiatu zamojskiego. 1 kwietnia 1927 roku zmieniono granice gmin wiejskich Sól, Aleksandrów i Puszcza Solska oraz rozszerzono granice miasta Biłgoraja (przyłączono doń wsie Bojary i Rożnówka z gminy Puszcza Solska). 1 kwietnia 1930 roku zniesiono gminę Goraj (włączono ją do gminy Frampol) i dokonano zmiany granic gmin wiejskich Frampol i Puszcza Solska rozporządzenie to cofnięto z dniem 29 lipca 1939 roku. W okresie okupacji niemieckiej

(1939 - 1945) powiat biłgorajski wchodził w skład Generalnego Gubernatorstwa jako część dystryktu lubelskiego.

Powiat tarnogrodzki

Jako jednostka administracyjna istniał bardzo krótko, bo zaledwie w okresie 1810 -1842, i obejmował miasta: Krzeszów, Frampol, Goraj, Janów i Biłgoraj, stolicą powiatu był Tarnogród. W 1842 powiat przemianowano na okręg. Na skutek reformy administracyjnej w Królestwie Polskim w roku 1866 zniesiono okręg tarnogrodzki (wraz z odebraniem praw miejskich Tarnogrodowi) a z południowo - zachodniej części powiatu zamojskiego utworzono powiat biłgorajski z siedzibą w Biłgoraju.

Prasa biłgorajska okresu międzywojennego

W okresie międzywojennym w Biłgoraju ukazywały się następujące tytuły:

Gazeta Urzędowa Powiatu Biłgorajskiego - ukazywała się od roku 1919, dość krótko ze względu na brak funduszy.

Gazeta Biłgorajska – pierwszy numer ukazał się 1 kwietnia 1921 roku, była organem urzędowym Wydziału Powiatowego sejmiku biłgorajskiego, ukazywała się w latach 1912 - 1922, redaktor - Konstanty Dąbrowski.

Trybuna – wydawca i redaktor Waclaw Skakuj, wyszły tylko trzy numery, pismo niezależne.

Echo Biłgorajskie. Miesięcznik społeczno – oświatowy - ukazywało się od 1928 roku, redaktorzy Romuald Lindner i Julian Sobota. Pismo zmieniało kolejno nazwy na: *Głos Zamojszczyzny* - kolportowany był na terenie powiatów: biłgorajskiego, zamojskiego i tomaszowskiego, w roku 1931 *Głos...* przemianowany został na kwartalnik pod nazwą *Ognisko Zamojskie*.

Ziemia Biłgorajska - ukazywała się od roku 1933.

Nowe Życie - pismo Komitetu Dzielnicowego Komunistycznej Partii Polski, red. Naczelny Antoni Pierścionek, red. odpowiedzialny Marian Mazur, autor artykułów zamieszczanych na łamach pisma.

Przywilej lokacyjny Biłgoraja

Wystawiony został w kancelarii króla Stefana Batorego we Lwowie 10 września 1578 roku, opieczetowany pieczęcią wielką koronną.

"Przykra Górka"

Lokalna nazwa pochodząca z okolic Smorynia, którą mieszkańcy wsi określają miejsce gdzie zlokalizowany jest cmentarz żołnierzy poległych podczas I wojny światowej. Według ustnych przekazów mieszkańców Smorynia²² przez dłuższy czas na cmentarz przyjeżdżała na jeden z grobów rodzina z Krakowa. Cmentarz położony jest 800 m. na zachód od wsi, przy trasie od Smorynia do Frampola, poza zabudową, po lewej stronie tej trasy obok lasu sosnowo - dębowego. Cmentarz najprawdopodobniej powstał po 1915 r., choć niewykluczone, że dopiero w 1918 roku po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Ma układ prostokąta o powierzchni 3,5 ara, z symetrycznie rozlokowanymi mogiłami zbiorowymi. Na cmentarzu znajduje się 6 mogił zbiorowych, obwiedzionych betonowymi opaskami. Na mogiłach są metalowe krzyże z tabliczkami "żołnierz nieznany". Na mogiłę centralnej krzyż żelazny (do niedawna drewniany) upamiętniający założenie cmentarza. Na cmentarzu pochowani są żołnierze armii rosyjskiej i austriackiej polegli w czasie I wojny światowej - zidentyfikowano trzy pochówki: Daniela Solarza, Mikołaja Kamińskiego i Jana Ostrowskiego.²³ Cmentarz ogrodzony jest metalową siatką przy metalowych słupkach, na podmurowaniu.²⁴

²² Dane z lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, relacja anonimowa.

²³ Urząd Miejski we Frampolu, *Wykaz Ewidencji Mieszkańców Gminy Frampol*.

²⁴ Relacja ks. Juliana Brzezickiego z Trzęsin. (2015 rok).

R

"Radosne"

Uroczystość powitania biłgorajskich sitarzy powracających z dalekich wędrówek - miała miejsce podobnie jak pożegnanie ("Żałosne") przy figurze św. Jana Nepomucena na peryferiach miasta. Na powitanie wracających sitarzy żony przygotowywały obfity posiłek, na który składały się: zamorskie przysmaki, ruskie ryby, wino węgierskie, przeróżne bakalie - pośród tych pyszności zdecydowanie królował krupniczek (mieszanina miodu, wódki i korzeni).

Rejman (...)

Sekretarz gminy Biszczka aresztowany przez Niemców na skutek donosu policji ukraińskiej utworzonej przez okupanta w obrębę gminy.²⁵

Roguska – Bartoszevska Janina, ps. "Nina"

(1921 - 1999), żona Konrada Bartoszevskiego "Wira", żołnierz AK, sanitariuszka. Współorganizowała szpital leśny (kryptonim 665) w Trzepietniaku k. Aleksandrowa. Po wyzwoleniu (lata sześćdziesiąte XX wieku) pracowała w Szpitalu dla Nerwowo i Psychiczenie Chorych w Lublinie; m. in. z jej inicjatywy zorganizowano w Lublinie telefon zaufania. Pochowana jest na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie.

Romanowski Mieczysław

Adiutant płk. Marcina Borelowskiego "Lelewela", urodzony w 1843 roku w Żakowie na Pokuciu. Poeta, autor tragedii "*Popiel i Piast*", powieści poetyckiej "*Dziewczę z Sącza*" (Lwów 1861), rozpraw historycznych: "*O legionach polskich*" (1861) i nieukończonej "*Jakub Jasiński*". Gdy wybuchło powstanie styczniowe przedostał się do Królestwa by wziąć udział w walce - zginął pod Józefowem 24 kwietnia 1863 roku. Pochowany na cmentarzu w Józefowie.

Romański Stanisław

W 1868 roku instalował w kościele parafialnym w Goraju 10 głosowe organy, które zostały umiejscowione na murowanym chórze wspartym na dwu filarach z lekko wysunięta częścią środkową. Organy remontowano w 1927 i 1975 roku.

Rzeczniowska Waleria

Właścicielka (jedna z pierwszych) tarnogrodzkiej apteki (ok. 1900 roku) zlokalizowanej w rynku, dokładnej daty powstania apteki nie udało się ustalić.

Rynki zbytu biłgorajskich sitarzy

Eksport biłgorajskich sit datuje się od XVII – XVIII wieku, gotowe wyroby sprzedawane były na terenie Europy Zachodniej (Niemcy, Skandynawia), w krajach Orientu (Persja, Turcja). W okresie zaborów, gdy Biłgoraj znalazł się pod zaborem rosyjskim większość produkcji przeznaczana była do sprzedaży na terenie Rosji (Moskwa, Petersburg, Kijów, Odessa, Krym). Jak podaje autor informatora o muzeum biłgorajskich sitarzy,²⁶ najdalej (co potwierdza zachowana dokumentacja) dotarły biłgorajskie wyroby do dalekiej środkowoazjatyckiej Buchary.

²⁵ Rękopis wspomnień Sebastiana Mirka z Bukowiny dostępny w Bibliotece Miejskiej w Tarnogrodzie, b. p

²⁶ J. Waszkiewicz, *Zagroda Sitarzka w Biłgoraju*, (informator), brak roku wydania.

S - Sz

Segelman Szaja

Dzierżawca dochodów propinacyjnych w Józefowie. Wnosił z tego tytułu roczne opłaty do kasy Ordynacji Zamojskiej w wysokości 510, a następnie 450 rubli.

"Siczowyje Stryłki"

Oddział nacjonalistów ukraińskich stacjonujących od 1941 roku w Tarnogradzie. Obowiązki dowódcy pełnił Włodzimierz Darmochwała, stąd mieszkańcy Tarnogrodu nazywali ich "darmochwałcami" lub "gwardią Darmochwała". Ukraińcy sami nazywali siebie "Siczowyje Stryłki". Oddział liczył ok. 70 osób, umundurowany był na wzór SS, na furażerkach nosili odznaki w postaci trupich czaszek, na rękawach mundurów naszyte na czarnym tle litery SD (Sicherheitsdienst, Służba Bezpieczeństwa).

Smoryń

Wieś w powiecie biłgorajskim. Pierwszymi właścicielami Smorynia byli Skrzyccy. Wiadomo, że w roku 1885 roku funkcjonował browar, w którym do produkcji piwa używano chmielu - kupowano go w kraju, lub sprowadzano zza granicy. Wytwarzane tutaj piwo kupowali m. in. Stafiszowie, którzy prowadzili sklep w Gorajcu.²⁷ Kolejnym właścicielem wsi został Jan Brandt, który często przyjeżdżał do Mokregolipia, gdzie na folwarku ordynackim dzierżawionym przez Konstantego Świdzkiego odbywały się narady włościan - członków PPS - u z okolicznych wsi.²⁸ Podczas I wojny światowej wraz z przyjaciółmi zajmował się przemytem broni, którą ukrywano w starym magazynie po piwie; gdy do Smorynia zbliżali się Rosjanie cały skład wysadzono w powietrze.²⁹ Po śmierci Brandta jego majątek odkupiła wraz z zabytkowym dworkiem rodzina Makowskich ze Smorynia. Żona Makowskiego, Honorata została podczas II wojny zamordowana przez grasujących w okolicy bandytów, prawdopodobnie została zgwałcona i rozstrzelana - jej grób znajduje się na cmentarzu w Trzęsinach. Dworek zachował resztki dawnej świetności, znajduje się w nim duża bawialnia, kuchnia, kilka pokoi. Piec kaflowy z cegły zdobionej ciekawym ornamentem; duża weranda z kolumnami (stan na lata siedemdziesiąte XX wieku).

Sokolówka – losy mieszkańców wsi

Najstarsze wzmianki o Sokolówce pochodzą z połowy XVI wieku. Do jej powstania przyczyniła się rodzina Gorajskich - w obrębie ich dóbr wieś pozostawała do roku 1665. U schyłku XIX wieku we wsi (zresztą obecnie też niewielkiej) znajdowało się 27 domów, w tej liczbie 24 włościańskie, 234 mieszkańców, w tym 226 katolików i 8 prawosławnych. Funkcjonował browar przynoszący rocznie 1200 rubli dochodu oraz młyn.

W okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej mieszkańcy Sokolówki, głównie młode kobiety wyjeżdżały w celach zarobkowych za granicę, jedną z nich była Rozalia Miksza. Na terenie Niemiec, gdzie pracowała wspólnie z mieszkankami wsi Gorajec urodził się jej syn - Bronisław. Gdy Rozalia zmarła (nie znam przyczyny jej zgonu) chłopca przywiozły do kraju gorajeckie kobiety. Wychowywał się przy rodzinie, gdy podrośł pracował jako parobek, m. in u gospodarza Kruszyńskiego w Czarnymstoku, tutaj zaprzyjaźnił się z kuzynem - Feliksem Smoter, synem swej ciotki Marianny z Mikszów Smotrowej. W czasie okupacji, albo tuż po wyzwoleniu Bronisław wyjechał na Zachód, później dostał się do Australii, gdzie założył rodzinę i zamieszkał do końca swoich dni. W latach siedemdziesiątych ubiegłego przyjechał w rodzinne strony (był również w Czarnymstoku).

Niektórzy z mieszkańców Sokolówki zajmowali się drobnym handlem, jedną z takich osób był

²⁷ Relacja Marii Ruskiej z Gorajca Zastawie (2008 rok).

²⁸ Klukowski, *Proces polityczny włościan gminy Radecznicza powiatu zamojskiego w latach 1906 - 1907*, "Teki Zamojskie" 1939 nr 2.

²⁹ Relacja Janiny Sitarz z Trzęsin (2013 rok).

Wincenty Miksza. Wincenty jeździł swoim koniem i furmanką do Zwierzyńca skąd przywoził w beczkach piwo do szynku we Frampolu prowadzonego przez miejscowego Żyda. *We wsi była szkoła, nauczycielka tutaj pracująca to (...) Miazgowa. Szkoła mieściła się w domu Choloty, w Sokołówce pracowała tylko przez rok, później do wsi przyjechała (...) Gładyszowa. Wcześniej (przed rokiem 1937) pracował (...). Mazurek. Szkoła funkcjonowała również w czasie okupacji. Po wyzwoleniu przeniesiono szkołę do budynku gminnego.*

W pierwszych dniach wojny przy remizie w Sokołówce stacjonowało wojsko - żołnierze obawiali się niemieckich nalotów dlatego wybrali Sokołówkę, a nie Frampol. Przez wioskę przemieszczało się wielu uciekinierów - jeden z wojskowych, major wychodził na szosę i tych uciekinierów, szczególnie policjantów ściągał jego żołnierze. Do tej jednostki stacjonującej przy remizie wstąpił wcześniej Mazurek (rodem z Frampola), wstąpił też jeden z mieszkańców wsi, Andrzej Bielak. Walczyli pod Biłgorajem, Bielak został ranny pod Bidaczowem. Opiekowała się nim młoda dziewczyna, później przyprowadził ją do domu, do Sokołówki, ożenił się z nią.

W czasie wojny kilku chłopów zabrali Niemcy do obozu w Zwierzyńcu, m. in. Kazimierza, Leona i Andrzeja Futymów. Niemcy wysłali z obozu delegata do wsi, aby do zatrzymanych w Zwierzyńcu dołączyły ich rodziny. Niektórzy pojechali, jak Stecowa do męża z dziećmi. Rozwieźli ich później gdzieś po wioskach, już do Niemiec nie wysłali. Część rodzin pracowała pod Zamościem w Janowicach. Tam było gospodarstwo rolne. Z tych Janowic to niektórzy jakoś się wykupywali i po kryjomu wracali do domu. Żydzi byli w Sokołówce, jeden z nich o nazwisku Sontag posiadał sklep (?). W 1942 roku Niemcy zaczęli ściągać wszystkich Żydów z okolicznych wsi do Frampola. To było 2 listopada, Niemcy zrobili akcję, zabierali żydowskie rodziny do Bełżca. Z Sokołówki dostał się do niemieckiej niewoli Tadeusz Miksza. Był w lagrach, bo nie podpisał jakiegoś zobowiązania i nie pracował u Bauera. Dostał się do Anglii. Był w wojsku Andersa. Jak wrócił w 1945 roku, to było gdzieś na Wielkanoc, niektórzy z "czerwonych" wołali za nim "andersiak", "andersiak"... Szczególnie dokuczał mu Józef Odrzywolski, on pracował w Gminie. Nie bardzo się obydwaj z Mikszą znosili.³⁰

Spalony Waclaw ps. "Słoma"

Pierwszy organizator konspiracji w Biłgoraju i pierwszy komendant Służby Zwycięstwu Polsce, a następnie Związku Walki Zbrojnej, syn byłego carskiego zesańca, zginął w Oświęcimiu 1941 roku. Społeczeństwo Biłgoraja oddało mu hołd poświęcając płaskorzeźbę na pomniku zlokalizowanym w parku "Solidarności" przy ulicy T. Kościuszki.

Stronnictwo Ludowe (Tarnogród)

Utworzone zostało 15 marca 1931 roku z połączenia Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) "Wyzwolenie", PSL "Piast" i Stronnictwa Chłopskiego. Stronnictwo liczyło 150 osób. Do najaktywniejszych członków zaliczyć należy: prezesa Jakuba Larwę, Andrzeja Grucę, Jana Fedora, Michała Magocha, Jana Mazura, Michała Mulawę, Antoniego Lisa, Franciszka Osucha i Jana Szymaniuka. Członkowie tarnogrodzkiego Stronnictwa Ludowego w 1937 roku uczestniczyli w strajku chłopskim zorganizowanym na terenie Majdanu Sieniawskiego.

Stutzpunkte

Punkty pomocnicze niemieckich urzędów pracy (Arbeitsamtów), powstały w okresie styczeń - marzec 1941 roku. Organizacyjnie podlegały zamojskiemu oddziałowi pracy utworzonemu w 1940 roku w Biłgoraju. Stutzpunkte znajdowały się w: Szczebrzeszynie, Krzeszowie, Zwierzyńcu i Tarnogrodzie.

Szozda Waclaw, plut.

(26 listopada 1911 - data śmierci nieznana). Urodzony w Biłgoraju, jego rodzicami byli Aniela z Brzezińskich i Władysław Szozda. Waclaw ukończył Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie. Uczestniczył w wojnie obronnej 1939 roku, prawdopodobnie zamordowany został przez Rosjan.

³⁰ Relacje Mariana Tarki z Sokołówki (2009 rok).

Szubiak Klemens

Urodził się 10 października 1892 roku w Biłgoraju, studiował w Instytucie Chemiczno - Farmaceutycznym w Sewastopolu. W latach 1915 – 1918 żołnierz w armii rosyjskiej; w okresie 1917 - 1918 członek Komitetu Wykonawczego Piotrogradzkiego Związku Farmaceutów Wojskowych, kierował apteką nr 197 w Piotrogradzie. Od września 1919 roku członek Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików), następnie zastępca komisarza Wojskowego Szpitala Klinicznego Akademii Medycznej (Piotrogród, do roku 1922).

Szymański Stanisław, inż

Nadleśniczy w nadleśnictwie tereszpolskim, położył duże zasługi w latach trzydziestych ubiegłego wieku w pozyskiwaniu żywicy; pierwsze próby jej pozyskiwania przeprowadzono w 1935 roku na obszarze 5. 81 ha lasów ordynackich - średnio otrzymano 430 kg żywicy z 1 ha lasu.

T

Tajna oświata (Biłgoraj)

Rozwijała się w Biłgoraju w okresie zaborów, w roku 1869 nauczaniem języka polskiego zajmowali się: mieszkanka Biłgoraja, Stępniowa oraz 14 letni chłopiec Marcin Iwańczyk. W początkach XX wieku tajne komplety z historii Polski prowadziła Dygulska (matka sekretarza Sądu Pokoju) w swoim domu przy ul. Nadstawnej w Biłgoraju. Na zajęcia uczęszczało kilkoro dzieci, m. in. Jan Markiewicz, Roman Dudziński, Stanisław Skowierzak, Jan Michalski, Kazimierz Węgrzyn.

Tarnogrodzka szkoła parafialna

Istniała już przed rokiem 1629. Podczas pożaru miasta w 1629 roku budynek szkoły wraz z kościołem i zabudowaniami plebańskimi uległ zniszczeniu, odbudowany został w latach trzydziestych XVII wieku. W roku 1744 placówkę wizytował biskup Sierakowski. Nauczycielami w tarnogrodzkiej szkole byli m. in. Piotr Giszowski (1628), Jakub Michał Buczyński, który celem podniesienia swoich kwalifikacji zapisał się w 1710 roku do klasy retoryki Akademii Zamojskiej; jego nazwisko figuruje w *"Albumie studentów Akademii Zamojskiej 1595 – 1781"*.³¹ Program nauczania w tarnogrodzkiej szkole parafialnej (podobnie jak w innych tego typu placówkach na terenie całego kraju) określany był przez synody diecezjalne. Priorytetem była nauka religii, znajomości ewangelii, żywotów świętych, ale uczono także czytania, pisania, deklinacji, koniugacji oraz, co było sprawą istotną - języka łacińskiego.

Tarnogrodzkie bractwa religijne

Najwcześniejsze bractwo religijne pod nazwą "Bractwo Świętej Anny" powstało w Tarnogrodzie w XVI wieku. W okresie międzywojennym na jego potrzeby, a także na potrzeby istniejących tzw. "Kółek Żywego Różańca" wydawano czasopisma: *"Kółko Różańcowe"* oraz *"Róża Duchowna"* - obydwie ukazywały się do 1948 roku.

Tereszpol

Wieś gminna. Tereszpol założony został ok. 1690 roku na obszarze dóbr Ordynacji Zamojskiej - nazwa pochodzi od imienia Teresy Potockiej (województwo braclawskiej, wdowy po Janie Gnińskim wojewodzie pomorskim), żony ordynata Tomasza Józefa Zamojskiego. Naturalne bogactwo wsi i okolic stanowią lasy, dlatego już w II połowie XVIII wieku istniał tutaj tartak ordynacki, w roku 1800 odnotowano 2 folwarki, 6 młynów, w tym trzy na rzece Ratnicy, 1 folusz, 3 austerie, co świadczy o obecności na tych terenach ludności żydowskiej, 6 karczem i 1 tartak. Wiadomo, że w 1795 roku w Tereszpolu znajdowała się drewniana cerkiew parafialna p. w. św. Praksedy. W roku 1851 w miejsce drewnianej wzniesiono cerkiew murowaną. W roku 1919 biskup lubelski Marian Fulman erygował parafię rzymsko - katolicką, na kościół zaadoptowano byłą

³¹ Praca dostępna jest w Archiwum Państwowym w Lublinie, *Zespół Akt Trybunał Zamojski*, sygn. 6, s. 278.

cerkiew. W okresie międzywojennym Tereszpól był całkowicie drewnianą wioską - zabudowania były kryte słomą, przez środek wioski biegła droga wykładana tłuczonym kamieniem pochodzącym głównie z Tereszpoła Kukielek. Funkcjonowało kilka sklepów, największy prowadzony był przez Skubisza, znajdował się nieopodal tartaku - tutaj głównie koncentrował się wiejski handel, tam się szło po naftę, smarówkę do wozu. Pieczywo kupowało się też, chociaż nie w takich ilościach jak teraz.³²

W miejscowej szkole obowiązki kierownika pełnił (...) Zielonka, w 1938 roku miał zorganizować wycieczkę do Lwowa, nic jednak z tego nie wyszło. Zajęcia lekcyjne odbywały się w domach prywatnych, m. in. u Skóry, Kapuśniaka. Nauczyciele to: Łętowski, także pełnił obowiązki kierownika szkoły, Kusyk (kierownik), Kuźmianka, Kusykowa, Grudzińska (?). Było sześć klas, a kto chciał się jeszcze dalej uczyć, to chodził przez dwa lata do szóstej klasy. Przy szkole znajdowała się biblioteka dla dzieci. We wsi były dwa tartaki, jeden jeszcze z czasów ordynackich, właścicielem którego był Michał (?) Wolanin, drugim zarządzał wasąg, później Kościk – ten tartak, który obecnie funkcjonuje w Tereszpolu powstał już po wojnie. Przed wojną powstała Straż Pożarna, strażacy posiadali jakiś sprzęt, istniał Dom Strażaka i prężnie działająca przy oddziale orkiestra. Gazety jako takie nie były we wsi kolportowane. Obowiązki wójta w przedwojennym Tereszpolu pełnił Szuper. Podczas okupacji Tereszpól nie był wysiedlany. 17 września 1939 roku Niemcy zbombardowali wioskę, zginęło wówczas 13 osób, w tym 3 letnia Irena Litwin, która prawdopodobnie zmarła ze strachu. Zginął także 16 letni Antoś Wasąg³³.

Inne osoby z Tereszpoła, które zginęły podczas okupacji to:

imię i nazwisko	wiek	data śmierci, miejscowość
Jerzy Łasiewicki	16 lat	zginął 3 lipca 1943 roku
Bronisława Żołdak	25	1 czerwiec 1943 roku
Franciszek Żołdak	33	1 czerwca 1943 roku, Sochy
Adam Grela	28	zginął podczas bombardowania Tereszpoła 17 września 1939 roku
Piotr Bury		zastrzelony przez Niemców w 1939 roku
Antoni Cielica	19	1939
Bronisława Pieczykolan	18 lat	zginęła podczas bombardowania Tereszpoła 17 września 1939 roku
Weronika Marzec	21 lat	zginęła tragicznie 14 kwietnia 1944 roku ³⁴

Wielokrotnie podczas okupacji Niemcy robili w Tereszpolu oblawy, kilkakrotnie udało się uniknąć wywiezienia Edwardowi Litwin. Do Batalionów Chłopskich należeli m. in. Stefan i Piotr Litwinowie oraz ich szwagier także o nazwisku Litwin. Piotr i Stefan podczas jednej z obław zostali zabrani przez Gestapo. Zanim odtransportowano ich na Majdank Niemcy zaprowadzili Stefana do miejsca gdzie była ukryta broń – musiał podać dokładną lokalizację, został przy tym zбитy do nieprzytomności - syn Edward po ubraniu rozpoznał zmasakrowanego ojca. 8 kwietnia 1944 roku rozstrzelano ich na Majdanku. Po tym incydencie okazało się iż z Majdanku wróciły dwie osoby – Niemcy nikogo stamtąd nie wypuszczali, a więc wiadomym było, że to właśnie oni zdradzili. Gdy Stefan Litwin przebywał na Majdanku jego żona Ewa z Wasągów Litwin w jakiś sposób dotarła do Lublina i wtedy podał on gryps, dzięki czemu wiadomym się stało dla pozostałych członków Organizacji kto zdradził. Wyrok na jednym z nich, Górskim, został wykonany przez tereszpolskich partyzantów, razem z oskarżonym zginęła jego żona, ponieważ odgrażała, że pójdzie gdzie

³² Anonimowa relacja z Tereszpoła (2013 rok).

³³ Anonimowa relacja z Tereszpoła (2013 rok).

³⁴ Informacje pochodzą z treści epitafiów zachowanych na ich nagrobkach na cmentarzu parafialnym w Tereszpolu.

trzeba... Po wyzwoleniu w Tereszpolu utworzono posterunek Milicji Obywatelskiej – jednym z milicjantów (1946 rok) został Edward Litwin. Krótko był w milicji, bowiem w 1949 roku w tajemnicy przed przełożonymi wziął w Milanowie (pow. parczewski) ślub kościelny. Ktoś usłużny doniósł. Trzeba było pożegnać się milicją... Staraniem Edwarda Litwina sporządzona została **Księga Pomordowanych z terenu gminy Tereszpol**³⁵. Dokument dostępny jest w Urzędzie Gminy w Tereszpolu.³⁶

Twórcy ludowi z powiatu biłgorajskiego

Lista zweryfikowana przez Ministerstwo Kultury i Sztuki dostępna jest w zbiorach Muzeum Lubelskiego O/Etnografii, gdzie przechowywane są również ankiety twórców ludowych.

Bołociuch Ewa ,pisankarstwo (Tereszpol - Kukielki)
Czyżo Michał i Dzido Józef - garncarstwo, tworzyli na przełomie XIX/XX wieku (Bidaczów Nowy),
Gura Aniela (1919 - 2005) - Aleksandrów,
Ferenic Agata (Lipiny Dolne) i Figiel Katarzyna (Pszczelne?) - tkactwo, strój ludowy, tworzyły na przełomie XIX/XX wieku,
Gębicz Tadeusz - plastyka obrzędowa (Radzięcín),
Iwańczyk Aleksandra - rzeźba (Korytków Duży)
Kleban Agnieszka - plastyka obrzędowa, pisanki (Tereszpol Kukielki),
Kmieć Antoni - garncarstwo, ceramika (Wola Dereźniańska),
Koper Kazimierz - garncarstwo (Sól k/Biłgoraja),
Korczul Rozalia - tkactwo, strój ludowy (Kocudza),
Kryga Maria - malarstwo (Budziarze),
Lewkowiczowie - Franciszek, Józef, Kazimierz - garncarstwo i ceramika (Bidaczów Stary)
Lewkowicz Anastazja - tworzyła na przełomie XIX/XX wieku - tkactwo i strój ludowy (Bidaczów Nowy),
Malec Stanisław - meble (Andrzejówka),
Markowicz Wojciech - plecionkarstwo (Bidaczów Nowy),
Marzec Józef - rzeźba (Dąbrowica) - zdobył II Nagrodę w temacie rzeźba, jego wytwory znajdują się w Muzeum Regionalnym w Biłgoraju, Muzeum Lubelskim w Lublinie. Urodził się 24 czerwca 1906 roku,
Kłodnicka Władysława - pisanki, pająki z pisanek, różgi weselne (Korytków Duży),
Kosiński Edward - garncarstwo i ceramika (Józefów),
Madejski Feliks, Madejski Józef, Madejski Kazimierz - garncarstwo (Józefów),
Pawelec (...) - meble, przełom XIX/XX wieku,
Pieczajka J. - rzeźba, XIX/XX wiek (Lewki?),
Pudęlkiewicz Stanisława - malarstwo (Podolszynka Plebańska),
Rozmiarkowska Stanisława - pisankarstwo (Tereszpol - Kukielki),
Sokaj Aleksander - plecionkarstwo (Hucisko),
Siek Andrzej (1887 - 1975), rzeźbiarz, samouk, nie uczestniczył w amatorskim ruchu artystycznym, wykonywał płaskorzeźby do kościołów o tematyce sakralnej lub pełne rzeźby o tematyce świeckiej. Zdobył III Nagrodę w Konkursie Sztuka Ludowa w 25 leciu PRL (brak roku w którym odbył się Konkurs),
Surmanowicz Antoni - meble (Sól),
Szyper Marian - meble (Sól),
Syrmacz Józef - meble, XIX/XX wiek (Aleksandrów),
Tyszek Wanda - malarstwo (Gózd Lipiński), jej prace znajdują się w: Muzeum Lubelskim w Lublinie, Muzeum Etnograficznym w Warszawie. Uzyskała II Nagrodę w Konkursie "Malowanki

³⁵ Nazwiska pomordowanych zapisane w *Księdze...* opublikowane zostały w pracy: *Okupacja Zamojszczyzny we wspomnieniach jej mieszkańców*, pod red. R. Smoter Grzeszkiewicz i B. Garbacika, Zamość 2013, s. 245 - 249.

³⁶ Relacje Elżbiety Litwin, Edwarda Litwina, Michała Kamińskiego, Romana Skóry (2013 rok).

Ludowe" (brak roku, w którym Konkurs miał miejsce),
Wardach Roman - zabawki (Lipiny Dolne),
Wróbel Michał - garncarstwo (Bidaczów Stary) - jego wyroby prezentowane były na wystawach: Sztuka Ludowa (Zamość 1973), Kultura Materialna i Sztuka Ludowa Lubelszczyzny (1974), Konkurs - Wystawa Sztuka Ludowa południowej Lubelszczyzny (1974); wyroby Michała Wróbla znajdują się w Muzeum Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju i Muzeum Lubelskim Lublinie,
Wszola Stefania - pisankarstwo (Tereszpol - Kukielki),
Zajączkowski (...) - XIX/XX wiek - meble (Radzięcín),
Żaba Józef - wyroby z drewna (Ciosmy); otrzymał Nagrodę Specjalną w Konkursie "Ludowe wyroby z drewna", II Nagrodę w Konkursie "Sztuka Ludowa południowej Lubelszczyzny".(brak lat, w których wspomniane Konkursy miały miejsce).

W

Wróblowie Maria i Jan

Mieszkańcy Bidaczowa Nowego zamordowani przez Niemców we wrześniu 1943 roku za ukrywanie rodziny żydowskiej - ich zwłoki wrzucono do płonącej stodoły.³⁷

Wykaz miejscowości powiatu biłgorajskiego, w których nacjonałiści ukraińscy dokonali mordu na Polakach

Aleksandrów, Dębrówka, Długi Kat, Firlej, Frampol, Jedrzejówka, Józefów, Łukowa, Majdan Nowy, Majdan Sopocki, Majdan Stary, Pardysówka, Potok Górny, Różaniec, Szarajówka, Tarnogród, Wasylów, Wola Obszańska, Wola Różaniecka, Zagródki, Zamach.

Wykaz mogił żołnierskich (zbiorowych i pojedynczych) na terenie gminy Tereszpol

Lipowiec – mogiła Jerzego Łasiewickiego, został zabity przez okupanta w wieku 16 lat, dnia 3 lipca 1940 roku. Mogiła przyozdobiona krzyżem zlokalizowana jest w lesie przy drodze biegnącej od Panasówki do Lipowca.

Górecko Kościelne - pomnik ku czci poległych w dniach 22 - 23 czerwca 1944 roku partyzantów polskiego zgrupowania kpt. "Wicka", przedzierających się z niemieckiego okrążenia w Puszczy Solskiej.

Tereszpol Zaorenda - mogiła żołnierzy Wojska Polskiego poległych w 1939 roku; płyta nagrobna upamiętniająca postać Józefa Głęba oraz dwóch żołnierzy WP zabitych przez Niemców w Tereszpolu 17 września 1939 roku; mogiła Jana Mazura, studenta medycyny (studiował w Pińsku) zamordowanego dnia 5. 06. 1942 roku; mogiła Jana Włodkowskiego zm. 18 września 1939 roku.

Wykaz sitarek z okresu międzywojennego

Mianem sitarka w literaturze dotyczącej przemysłu sitarskiego określa się mały warsztat tkacki, na którym wyrabiano siatkę do sit. W okresie międzywojennym było ich na Zamojszczyźnie ponad 20 dokładną listę opracował i opublikował w roku 1933 Edward Arnekker³⁸ - sitarki znajdowały się w: Biłgoraju na Bojarach (obecnie dzielnica miasta), Gromadzie, Puszczy Solskiej k. Biłgoraja, Rożnówce, Woli, Dereźni - Zagrodach, Majdanie Gromadzkim, Hedwiżynie, Korczowie, Okrągłem, Dąbrowicy, Zaciszu, Zagumniu, Korytkowie, Tereszpolu, Majdanie Księżpolskim, Bukownicy, Ratowicy, Rogoźni, Soli, Nadrzeczcu, Ignatówce, Rapach Bojarskich. Najwięcej sitarek funkcjonowało w Biłgoraju, przed rokiem 1914 było ich 1020, w roku 1929 - 332.

³⁷ Dane z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej .

³⁸ E. Arnekker, *Chalupnictwo sitarskie w Biłgorajskiem*, Instytut Gospodarstwa Społecznego. Warszawa 1933.

Z

"Z Izaakiem Baszewisem Singerem po Ziemi Biłgorajskiej"

Przewodnik po miejscach związanych z osobą i twórczością Isaaca Bashevisa Singera opracowany przez Romana Sokala (Biłgoraj 2003). Publikacja zawiera informacje dotyczące rodzeństwa pisarza, jego twórczości (wykaz najważniejszych publikacji) oraz wzmianki o miejscowościach które spotykamy na łamach jego opowiadań i powieści, m. in. Biłgoraj, Frampol, Goraj, Krzeszów, Tarnogród, Terespol, Turobin, Zamość. Cennym uzupełnieniem przewodnika jest bogata ikonografia z okresu międzywojennego; większość prezentowanych fotografii pochodzi ze zbiorów Muzeum Ziemi Biłgorajskiej.

Zabytkowe obiekty z terenu gminy Terespol

Na terenie gminy Terespol znajduje się kilka zabytkowych obiektów, są to: cerkiew grecko - katolicka w Terespolu zbudowana w 1851 r. staraniem parafian i Ordynacji Zamojskiej, w latach 1875-1915 pełniła funkcje cerkwi prawosławnej, roku 1919 po erygowaniu parafii rzymsko-katolickiej przez biskupa Marian Fulmana obiekt został zaadoptowany na potrzeby ludności katolickiej, funkcjonuje odtąd jako kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej.

Jest to trzynawowa świątynia murowana z cegły i kamienia, z zakrystią i kaplicą przy prezbiterium oraz jedną wieżą ponad nawą. Przebudowana została w latach 1952-1959 wg projektu zamojskiego architekta Adama Klimka; świątynia wyposażona jest w ołtarz drewniany wykonany w 1936 r. i kamienną chrzcielnicę z 1935, obok znajduje się murowana dzwonnica, nakryta kopulastym daszkiem. XIX wieczny klasycystyczny dwór w Panasówce - parterowa, prostokątna budowla z przepięknym portykiem od frontu, wspartym na czterech potężnych kolumnach. Dwór otaczają pozostałości starego parku. Wzgórze "Polak" w pobliżu Panasówki, gdzie w 1863 roku miała miejsce potyczka pomiędzy oddziałem Marcina "Lelewela" Borelowskiego a Rosjanami. Ponad stuletnia figura św. Jana Nepomucena stojąca, przy szosie koło Panasówki.

Zbór kalwiński

Utworzony został w Biłgoraju przez Adama Gorajskiego,³⁹ podkomorzego lubelskiego († 1602). Wzmianki o istnieniu zboru biłgorajskiego zachowały się w aktach synodalnych z lat 1601 – 1643, 1653. Po śmierci Adama Gorajskiego opiekę nad zbozem przejął jego syn Zbigniew Gorajski. Zbór biłgorajski istniał do 1676 roku, jego upadek nastąpił prawdopodobnie podczas wojen kozackich.

Kaznodzieje i ministrowie kalwińscy w Biłgoraju

imię i nazwisko	lata pracy	miejsowość	pełniona funkcja
ks. Crocius	od 1616	Biłgoraj	kaznodzieja
ks. Jan Grzybowski	† 1641	Biłgoraj	kaznodzieja
ks. Daniel Roborius	† 1649	Biłgoraj	kaznodzieja
Piotr Milicius Jan Węgierski (?) Paweł Obrębski Jan Dębski Andrzej Jezierski Wojciech Czechowicz	1622 1623 1610 1606 - 1610	Biłgoraj	ministrowie

³⁹ Syn Jana Gorajskiego i Anny z Osmólskich. Wczesną młodość spędził na dworze hetmana Jana Tarnowskiego, następnie służył w wojsku w randze rotmistrza. W latach 1579 – 1584 z bratem Piotrem podróżował poza granicami kraju; odwiedził Bazyleję, Wittenbergę. Aktywny działacz kalwiński, po roku 1575 został przywódcą kalwinów lubelskich (w jego kamienicy w Lublinie po roku 1570 zorganizowano lubelski zbór kalwiński). W roku 1581 otrzymał godność seniora dystryktu lubelskiego kalwińskiego.

Bibliografia

Opracowania

Ankiety twórców ludowych. Ze zbiorów Muzeum Lubelskiego O/Etnografii, Lista twórców ludowych zweryfikowana przez Ministerstwo Kultury i Sztuki .

E. Arnekker, Chałupnictwo sitarskie w Biłgorajskim, Instytut Gospodarstwa Społecznego. Warszawa 1933.

S. Arnold, Dymitr z Goraja, Zamość 1921.

Z. Baranowski, Rys historyczny miejscowości z terenu gminy Frampol [w: Frampol i okolice. Zarys dziejów do 1918 r.], pod red. R. Jasińskiego, t. I, Frampol 2002.

J. Jastrzębski. Sitarstwo biłgorajskie [w:] Prace i Materiały Etnograficzne, Wrocław 1961, t. XVII.

A. Kochański, Księga Polaków Uczestników Rewolucji Październikowej 1917 - 1920. Biografie. Warszawa 1967.

H. Merczyng, Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa 1904.

J. Niedźwiedź, Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego, Zamość 2003.

J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, Dzieje Biłgoraja, Lublin 1985.

F. Sulimierski, Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1881, t. II.

J. Szczygieł, Dzieje Tarnobrodu, Tarnogród 2006.

Czasopisma / prasa

J. Brandt. Lud z okolic Smorynia w pow. Biłgoraj, "Wisła" 1903, t. XVIII.

A. Korobowicz. Kler grecko unicki w Królestwie Polskim 1815 – 1875 [w:] Rocznik Lubelski 1966, t. IX.

Monografia powiatu biłgorajskiego. Odbitka z Dziennika Urzędowego Województwa Lubelskiego z dnia 29 listopada 1927 roku, nr 22, poz. 341

[]. Pytkowska. Radośnie u sitarzy, "Tygodnik Zamojski" 2005, nr 36 (1343).